

200. Yılında Mora'da Tripoliçe Katliamı (5 Ekim 1821)

Ali Fuat Örenç*

Öz

Yunanistan'da 2021'de Osmanlı'dan bağımsızlığın 200. yılı vesilesi ile coşukulu kutlamalar yapılmıştır. Bu kutlamalara Avrupa devletleri, Rusya ve Amerika da övücü mesajlarla katılmışlardır. Bilindiği gibi bağımsız bir Yunanistan Devleti, Osmanlı Rumlarının 1821'de isyan edişleri ve bu isyana Avrupalıların fiili desteği sayesinde mümkün olmuştu. Yaklaşık on yıl süren isyanda, asırlar boyunca Mora'yı vatan edinen Türkler ile birlikte Yahudiler de sistematik katliamlara uğramışlardı. 1821 İsyanı kısa sürede acımasız bir din ve ırk savaşı haline dönüşmüştür. Bilhassa Mora'nın idari merkezi olan Tripoliçe şehrinde, tarihin ender gördüğü katliamlarından biri yaşanmıştır. Şehre sığınan kırk bin kadar Türk, isyancılar ve onlara desteğe gelen gönüllü Avrupalılar tarafından yok edilmiştir.

Mora Yarımadası'nda yok edilen ve tarihten silinen Türkler toplumsal belleğimizde yeterince yer edinememiştir. Fakat Yunanistan bu hatayı yapmamıştır. Nitekim Tripoliçe katliamına övgü içeren bir Yunan destanı, Yunan Milli Marşı yapılmıştır. Sadece bu son tavır bile Türk-Yunan ilişkilerindeki tartışmaları yalnızca günümüzün hukuki, politik, ekonomik ve askeri bakış açısıyla anlamayabilmemizin mümkün olmayacağını göstermektedir. Zira bazen üzerinden yüzlerce yıl geçmiş travmalar ve acılar ile zaferlere dair imgeler, algılar, düşünceler ve duygular, bunlarla ilgili ruhsal etkiler, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır ve ilişkileri derinden etkilemektedir. Tebliğimizde üzerinden iki asır geçen Tripoliçe katliamında yaşananlar, arşiv belgeleri ve dönemi yansıtan bilimsel kaynaklar ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mora, Tripoliçe, İsyan, Katliam, Yunanistan.

- * Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ore@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0431-2621
DOI:10.37879/9789751758866.2024.1

The Tripolitsa Massacre in the Morea in Its 200th Year (5 October 1821)

Abstract

In our neighbor Greece, enthusiastic celebrations were held this year on the occasion of the 200th anniversary of independence from the Ottoman Empire. European states, Russia and America also participated in these celebrations with praising messages. As it is known, an independent Greek state was possible thanks to the Ottoman Greeks' revolt in 1821 and the de facto support of the Europeans. In the revolt that lasted for about ten years, the Turks, also the Jews, who made the Peloponnese their homeland for centuries, were subjected to systematic massacres. The 1821 revolt soon turned into a ruthless war of religion and race. Especially, in the city of Tripolitsa, the administrative center of the Peloponnese, one of the rare massacres in history took place. Forty thousand Turks who took refuge in the city were destroyed by the rebels and the European volunteers who came to support them.

The Turks, who were destroyed and erased from history in the Peloponnese, unfortunately did not have enough place in our social memory. But Greece did not make this mistake. A Greek epic which included praises of the massacre of Tripolitsa was set as the Greek National Anthem. This situation itself shows that it is not possible for us to understand the debates in Turkish-Greek relations only from today's legal, political, economic and military perspectives. Because images, perceptions, thoughts and feelings about traumas and pains and victories of previous hundreds of years, and the spiritual effects related to them, are transferred from generation to generation and affect relationships deeply. In our paper, what happened in the Tripolitsa massacre, which has taken place two centuries ago, will be revealed in the light of archival documents and scientific sources reflecting the period.

Keywords: Morea, Tripolitsa, Rebellion, Massacre, Greece.

Giriş

Yunanistan'da 2021 yılı boyunca bağımsızlığın 200. yılı kutlamaları yapıldı. Coşkulu geçen bu kutlamalara, Avrupa ve Amerika'dan da katılımlar oldu. Komşumuz Yunanistan'ın bağımsızlık için önemli gördüğü ve son yıllarda devrim olarak nitelendirilen 1821 yılı, Mora Yarımadası'ndaki Rumların Osmanlı Devleti'ne isyan edişlerinin tarihidir¹. *1821 Mora İsyanının* kısa sürede adeta acımasız bir din ve ırk savaşına dönüştüğüne ise kuşku yoktur. Yaklaşık on yıl süren bu kanlı süreç bittiğinde Avrupa büyük devletlerinin himayesinde olmak şartıyla bağımsız bir *Yunanistan Devleti* kurulmuştur (1830). Yeni devletin sınırları ve yönetim şekli *İngiltere*, *Fransa* ve *Rusya* diplomatları ile Osmanlı görevlileri arasında yürütülen müzakereler sonucu şekillenmiştir. Şu hususun öncelikle belirtilmesi gerekir ki bağımsız Yunanistan Devleti'ne dair müzakerelerde ve yapılan antlaşmalarda ısrarla öne çıkarılan hususlardan biri, *Türklerle Rumların bir arada yaşayamayacakları*, bu nedenle *Türklerin Mora'yı tamamen terk etmeleri* talebiydi². Türklerin Mora'dan bütünüyle silinmesi amacı, yapılan uluslararası antlaşmaların içeriği ile sınırlı kalmamıştır. Asırlar boyunca Mora'yı yurt edinmiş Türkler, 1821 isyanı boyunca sistematik katliamlara maruz kalmışlar ve yok edilmişlerdir. Bu süreçte Mora Eyaleti'nin yönetim merkezi olan *Tripoliçe (Tripolitsa)* şehri³ ise tarihte eşine az rastlanabilecek vahşetlerden birine tanıklık etmiştir⁴.

- 1 Anna Vakalı, "1821 Devrimi Hakkında Yunan Tarih yazımında Arayışlar", *1821 Yunan Devrimi, Yunan Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar*, çev. Aslı Damar-Çakmak, haz. Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakalı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 1-18.
- 2 Yunanistan Devleti'nin 1830'da belirlenen bu ilk sınırları, Avrupalı üç devletin müdahalesi sonucu 1832 yılında Rumeli'de tekrar büyütülmüştür: Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıalı Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 119-209.
- 3 Günümüzde Yunanistan'ın sınırlarında bulunan ve Tripoli (Tripolis) adıyla anılan Tripoliçe şehri, 1460'da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Şehirde 16. yüzyıldan itibaren Türk yerleşimi yoğunluk kazanmıştır. Tripoliçe, 1770'de Mora'da yaşanan isyanlardan etkilenmiş ve 1779'da şehrin etrafı surlarla çevrilerek daha güvenli hale getirilmiştir. Ardından Tripoliçe, Mora'nın yönetim merkezi yapılmıştır: Michiel Kiel, "Tripoliçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 41, 2012, s. 314-315.
- 4 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C. HR), 19/926, Gurre-i Cemaziyelâhir 1237/ 23 Şubat 1822; BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ), 12/3, 28 Zilhicce 1304/17 Eylül 1887; Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution and the Wars and Campaigns Arising from the Struggle of the Greek Patroits in Emancipating Their Country from the Turkish Yoke*, C 1, William Blackwood, Edinburg 1844, s. 143-322; Maurice Persat, *Memories du Commant Persat, 1806 a*

Mora Yarımadası'nda ve Tripoliçe'de katledilerek tarihten silinen Türkler, toplumsal belleğimizde hak ettikleri yere sahip değillerdir. Mora Türklerinin yaşadığı bu büyük dram unutulmuştur. Hâlbuki Yunanistan, 1821 sürecini bağımsızlığının ve milli bilincinin en önemli unsuru olarak canlı tutmaktadır. Hatta Tripoliçe şehrinde 40 bin masum insanın katledildiği vahşete övgü içeren bir şiir, Yunanistan Devleti'nin ve Güney Kıbrıs Rumlarının *milli marşı* olarak kabul edilmiştir⁵. Aslında bu durum Türk-Yunan ilişkilerindeki açmazlar değerlendirilirken, yalnızca günümüzün hukuki, politik, ekonomik ve askeri bakış açılarının yeterli olmayacağını göstermektedir. Bazen üzerinden yüzlerce yıl geçmiş travmalar, dinmeyen acılar ve zaferlere dair imgeler, algılar, düşünceler, duygular, bunlara dayanan ruhsal etkiler kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve ilişkileri derinden etkilemektedir. Bu çalışmada üzerinden iki asır geçen Tripoliçe katliamında yaşananlar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır.

1844, haz. Gustave Schlumberger, Librairie Plon, Paris 1910, s. 50-122; Sture Linner, *W. H. Humphreys' First Journal of the Greek war of Independence* (July 1821-February 1822), Almqvist and Wiksel Yay., Stockholm 1967, s. 8-73; William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free The Philhellens in the War of Independence*, Oxford Üniversitesi Yay., Londra 1972, s. 43-50; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Bellekten*, C LXII/S. 233, 1998, s. 107-121; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1774-1912)*, C 5, çev. Nilüfer Epeçeli-Kemal Beydilli, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 215-260; Musa Gürbüz-Mustafa Turan, "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi ve Tripoliçe Katliamı", *Uluslararası Suç ve Tarih Dergisi*, S. 1, 2006, s. 9-42; Gary J. Bass, *Freedom's Battle The Origins of Humanitarian Intervention*, Alfred A. Knopf Yay., New York 2008, s. 64-66, 86, 134, 371; Örenç, *age.*, s. 27-285; Ali Fuat Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, S. 11/1, 2011, s. 5-32; Gürkan Peker, *Yunan Tarih Yazıcılığında Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018, s. 145-202; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XLV, Nisan 2020, s.793-832; Zekeriya Kurşun, *Nasubzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2021, s. 45-128.

5 Yunanlı şair Dionisios Solomos, milli marşın sözlerinin alındığı şiirini, Tripoliçe'deki Türk katliamından iki yıl sonra 1823'te yazmıştır. Şiir, ilk defa 1829'da bestelenmiştir. 1865'de Yunanistan'ın, 1966'da ise Güney Kıbrıs Rum kesiminin marşı olarak kabul edilmiştir. Toplamda 158 dörtlükten oluşan şiirde, Tripoliçe'de Türklere yönelik şiddet ve katliam övülmektedir. Yunanistan milli marşının yazılışı, içeriği ve kabul ediliş süreci için bkz. Meryem Batan-Levent Kayapınar, "Dionisios Solomos ve Yunan Ulusal Marşı", *Doğu Batı Dergisi, Balkanlar II*, S. 90, Aralık 2019, s. 155-183.

İsyan eden Rumlara en büyük destek, aynı mezhebe sahip oldukları Rusya tarafından sağlanmıştır. İsyanın hemen bütün organizasyonu 1814'de Rusya'nın Odessa (Hocabey) şehrinde kurulan *Filiki Eteria* gizli örgütü üyelerince gerçekleştirilmiştir⁸. Ayrıca isyanın lideri konumunda olan ve İstanbul'un tanınan Fenerli Rum ailelerinden birine mensup *Aleksandros İpsilantis* da Rus Çarının yaveriydi. Avrupa kamuoyunda Mora İsyanına destek artınca, İngiltere ve Rusya arasında rekabet artmıştır. Bir süre sonra Fransa da rekabetteki yerini almıştır⁹.

Mora'da yaşanan vahşete geçmeden değinmemiz gereken diğer bir husus, Osmanlı idarecilerinin tavrı hakkında olacaktır. Dönemin sivil ve askeri yöneticileri, 1821 isyanı boyunca birçok stratejik hata yapmışlardır. Özellikle *Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa* üzerine yapılan seferde ısrar edilmesi ve bölgedeki askeri potansiyelin bu operasyona yönlendirilmesi, Rum isyancıları rahatlatan bir gelişme olmuştur. İsyanın bastırılması sürecinde sıklıkla komutan değişimi, orduda paralı *Arnavut* asker kullanımı zarureti, *Adalar Deniz'i*nde tam hâkimiyet kurulamaması, Ege Denizi'nde yaşanan lojistik sorunlar, İstanbul Rum Patriği *V. Gregorius*'un önce görevden alınıp sonra idam edilmesi gibi daha birçokunu sayabileceğimiz bu hatalar zinciri, isyan ateşinin büyümesine sebep olmuştur. Yapılan hatalar ve isyanın zamanında bastırulamaması, Avrupa müdahalesinin artmasına da zemin hazırlamıştır¹⁰.

isyana gönüllü katılanlar için bkz. Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, İstanbul 1288, s. 15-16; Edward Mead Earle, "American Interest in the Greek Cause, 1821-1827", *The American History Review*, S. 33/1, 1927, s. 44-63; Douglas Dakin, *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*, Londra Üniversitesi Yay., Thessaloniki 1955, s. 5-290; C. M. Woodhouse, *The Greek War of Independence, Its Historical Setting*, Hutchinson's Üniversitesi Yay., Londra 1958, s. 42-155; Clair, *age.*, s. 1-366; C. M. Woodhouse, *Capodistria, The Founder of Greek Independence*, Oxford Üniversitesi Yay., New York 1973, s. 218-283; David Howarth, *Greek Adventure, Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, Atheneum, New York 1976, s. 64-169; *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, haz. A. Hezarfen, C I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 16-22; *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, haz. Y. Demirel-T. Erdoğan, C II-III, Yapı-Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 543-544.

8 Necla Günay, "Filik-i Eteryâ Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6/1, 2005, s. 263-287.

9 *Yunan Meselesine Dair Düvel-i Müttehabbeye Verilen Beyanname*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 666, s. 1-6; Gürbüz-Turan, *agm.*, s. 16-24.

10 Örenç, *age.*, s. 27-97.

Bilindiği gibi Mora Yarımadası, *Fatih Sultan Mehmed* döneminde fethedilmiştir (1460)¹¹. Asırlar boyunca Mora'da bir arada yaşamış *Türkler*, *Rumlar* ve *Yahudiler* arasında isyan öncesinde bir çatışma ortamı da bulunmuyordu¹². Bu nedenle isyanın başlamasıyla bir anda saldırıya uğrayan veya kuşatma altında kalan Müslümanlar hazırlıksız yakalanmışlardır¹³. Rum İsyanı başladığında bütün dikkatler Yanya Valisi Tepedelenli operasyonuna yönelmişti. Aslında Tepedelenli Ali Paşa'nın Mora'daki otoritesi çok önemliydi. Bölgedeki her olumsuz gelişme Ali Paşa sayesinde kontrol altında tutulabilmekteydi. Fakat Ali Paşa'nın 23 Mart 1820'deki isyanı Mora'daki dengeleri de değiştirmiştir. Tepedelenli üzerine sevk edilen *Hurşid Ahmed Paşa*, Mora ve adalarda bulunan askeri birlikleri yanına alınca, bölgede güvenlik zafiyeti oluşmuştur¹⁴. Devletin Tepedelenli üzerine odaklanması, isyan için fırsat kollayan Rumlara cesaret vermiştir. Buna rağmen Rumlar, ilk isyan hareketi için Mora yerine *Eflak-Boğdan*'ı (Romanya) seçmişlerdi. Nitekim Aleksandros İpsilantis liderliğinde 22 Şubat 1821'de başlayan bu ilk Rum isyanı başarısız olmuştur. Osmanlı ordusu, Avrupa'dan destek alamayan isyancıları kolaylıkla dağıtmıştır. Romanya'da ezilen Rumlar, isyanı Mora Yarımadası'na taşıma kararı almışlardır¹⁵.

Rum nüfusun yoğun olduğu Mora'da isyan hareketinin kısa sürede büyümesinde Eteria örgütü kadar Ortodoks din adamlarının da etkisi olmuştur. Bu nedenle isyan acımasız bir din savaşına ve katliamına dönüşmüştür¹⁶. Amerikalı yazar McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* adıyla yayınlanan eserinde, Mora Yarımadası'nda Rumların Müslümanlara karşı genel bir yok etme politikası

11 Machiel Kiel- John Alexander, "Mora", *DİA*, C 30, 2005, s. 280-285.

12 Christos Loukos, "Some Suggestion for a Bolder Incorporation of Studies of the Greek Revolution of 1821 into their Ottoman Context", *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Girit Üniversitesi Yay., Rethymno 2007, s. 197-198.

13 Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C XII, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309, s. 239; Howarth, *age.*, s. 55-62.

14 Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Bazı Malumât*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 564, vr. 6b-7b; *Yunan Fesadına Dair Bazı Fıkâret-ı Tarihiye*, s. 1-2.

15 Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, C XI, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309, s. 51, 109-146, 248-250; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Yay., Ankara 1986, s. 114-130; Lütfi, *age.*, C I, s. 10-14; Howarth, *age.*, s. 21-26; Woodhouse, *age.*, s. 48-59; Örenç, *age.*, s. 29-48; Peker, *agt.*, s. 191.

16 Sonyel, *agm.*, s. 107-120; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998, s. 9-10.

içinde olduklarına özellikle vurgu yaparak, ayaklanmanın milliyetçi sloganının “*Hristiyanlara huzur! Konsoloslara saygı! Türklere ölüm!*” olduğuna dikkat çekmektedir¹⁷.

Mora’daki isyanının lideri olarak Aleksandros İpsilantis’in kardeşi *Dimitris İpsilantis* seçilmiştir. İsyanın öncü kadroları arasında *Theodoros Kolokotronis*, *Aleksander Mavrakordatos*, *Yannis Gouras*, *Marka Botsaris*, *Petros Mavromihalis*, *İonnis Kopodistrias*, *Petrobeis Mavromihalis* (Petrobey), *İonnis Kolettis* ve *Patras (Balyabadra) Patriği Germanos* gibi paramiliter güçlerin lideri bulunmaktaydı. Mora’nın Pindus ve Olympus dağlık bölgelerinde yaşayan, merkezi otoriteyle sınırlı ölçüde tanışmış *Kleft* gruplarının isyanda önemli etkisi olmuştur. Kleftlere karşı daha etkili mücadele için Osmanlı idarecilerinin desteklediği silahlı *Armatoli* birlikleri de dağlardan inerek isyana katılmıştır. Tabii bu grupların yanı sıra Avrupa’dan rütbeli askerler de dâhil olmak üzere birçok gönüllü isyancıların safında yer almıştır. Mora’ya gelecek ayaklanmaya katılanlar arasında *Almanya*, *Fransa*, *İtalya*, *İngiltere*, *İsveç*, *Polonya*, *Hollanda*, *Belçika*, *Amerika*, *Macaristan*, *İsveç*, *İspanya* ve *Danimarka* vatandaşları çoğunlukta idi. Balkanlardaki *Ortodoks Slav* milletlerinden de isyana katılım olmuştur¹⁸. Bu katılımlara ve destek çeşitliliğine bakınca Mora İsyanının bir *Haçlı Seferi* anlayışına büründüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır.

Mora’da isyan ateşi yayılmadan çok kısa süre önce umulmadık bir gelişme yaşanmıştır. Bazı Rumların hareketlerinden şüphe eden Tripoliçe’deki vali kaymakamı *Salih Ağa*, bütün kazaların kocabaşı, metropolit ve piskoposlarını huzuruna çağırmıştır. Salih Ağa, isyana dair dedikodulara açıklık getirmek istemişti. Davet edilen Rumlardan bir kısmı gelmiştir. Bu kritik görüşmede bazı Rum temsilciler, Mora Yarımadası’nda eli silah tutar 40 bine yakın milis olduğunu, oysa Müslümanlardan 12 bininin silahlanabileceğini ifade etmişlerdi. Rum idareciler, bölgede güvenlik zafiyetinin önlenmesi için acilen 5-6 bin Osmanlı askerinin gönderilmesini önermişlerdi. Salih Ağa, bu toplantıda Tripoliçe yolunun isyancılar tarafından tutulduğunu da öğrenmiş ve bilgileri İstanbul’a iletmiştir (3 Nisan 1821)¹⁹.

17 Howarth, *age.*, s. 28; McCarthy, *age.*, s. 9-10.

18 Dakin, *age.*, s. 8-50; Phillips, *age.*, s. 30-34; Clair, *age.*, s. 8-9, 36-37; Panagiotis Stathis, “From Klephs and Armatoloi to Revolutionaries”, *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Rethymno 2007, s. 167-179.

19 BOA, Hattı Hümayun (HAT), 862/38445, 29 Cemaziyelâhir 1236/ 3 Nisan 1821; Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *age.*, vr. 4a-b, 9a-b, 11a-15b; Clair, *age.*, s. 11-12.

Salih Ağa'nın bu görüşmesinden sadece bir gün önce *Kalavrita* şehrinde isyan başlatılmıştı (2 Nisan 1821/ eski Yunan takvimine göre 21 Mart 1821). İsyancılar ilk olarak şehirdeki 200'den fazla Müslüman'ı katletmiştir. Kalavrita ardından *Anadolu* kasabasına bağlı *Argos*'taki Müslümanlara saldırı haberi öğrenilmiştir. *Eğriboz Adası*'ndaki Müslümanlar da saldırıya uğramıştır. Mora'daki bu ilk katliam haberleri duyulmaya başlayınca *Mezistre*, *Landor*, *Fenar*, *Badrine* halkı Mora'nın yönetim merkezi Tripoliçe şehrine; *Arkadya* ve *Andurusa* Müslümanları *Koron*, *Moton* ve *Navarin'e*; *Gastunlu*'da yaşayanlar ise *Lala Kalesi*'ne sığınmışlardı. Lala kasabası ve etraftaki on binlerce Müslüman hızlıca *Badra* kasabasına nakledilmişlerdir²⁰.

Osmanlı idarecileri Mora'daki bu ilk katliamlar karşısında zamanında tedbir alamayınca, çok sayıda Müslümanın sığındığı *Badra* Rum isyancılar tarafından kuşatılmıştır. Şehrin muhafazası için görevli az sayıda Osmanlı askerleri isyancılara karşı koyamamıştır. Askerler, bir kısım halkı beraberlerine alarak şehri terk etmişlerdir. Bu esnada büyük ümit bağlanan *Osmanlı donanması* *Badra* önüne gelmiş ise de asker kaleden çekildiği için etkili olunamamıştır. Bu şartlarda *Badra*'da kalmış olanlar fazla direnememiş ve şehir kolaylıkla isyancı Rumların eline geçmiştir. Şehre giren isyancılar binlerce Türk'ü katletmişlerdir. Bu katliamdan kısa süre sonra *Atina* şehri isyancılar tarafından kuşatılmıştır (7 Mayıs 1821)²¹.

Ayaklanmanın ilk günlerinden itibaren *Benefşe (Monemvasia)* kalesi bizzat Dimitris İpsilantis tarafından kuşatılmıştı. Şehre dışarıdan yardım gelmeyince, dayanılmaz bir açlık baş göstermişti. Zor şartlara daha fazla direnmeyen *Benefşe* halkı, Rumlarla anlaşma yaparak teslim olmuşlardır (5 Ağustos 1821). Teslim şartlarına göre şehirdeki 600 Türk, Anadolu sahillerine nakledilecekti. Ancak Rum liderler anlaşmaya uymamışlardır. Tahliye için *Suluca (Spetses) Adası*'na ait üç tekneye bindirilen *Benefşe* Türklerinin çoğu öldürülmüştür. İsyancılar, fidye karşılığı sağ bıraktıkları Türklerin bütün varlıklarına el koymuş ve onları *Girit* yakınlarındaki *Kaşot Adası*'na terk etmişlerdir. Yine isyanın başından itibaren birçok Türk'ün sığındığı *Navarin* şehri de

20 BOA, HAT, 925/40192, 15 Ramazan 1236/ 16 Haziran 1821; BOA, HAT, 1316/ 51287, 29 Zilhicce 1236/ 27 Eylül 1821; Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 50-55; Gordon, *age.*, C 1, s. 219-235; Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad Efendi Tarihi (Bâbir Efendi Zeyl ve İläveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV Yay., İstanbul 2000, s. 144-159; Rufus Anderson, *Observations upon the Peloponnesus and Greek Islands*, Crocker and Brewster Yay., Boston 1830, s. 74-80; Sonyel, *agm.*, s. 107-120.

21 Ahmed Cevdet, *age.*, C XII, s. 102-155; Mehmed Esad Efendi, *age.*, s. 153-154; Örenç, *age.*, 32-49.

isyancılar tarafından kuşatılmıştır. Uzun süre destek alamayan Navarin halkı, Benefşeli Türkler gibi Rumlarla anlaşarak teslim olmuşlardır (19 Ağustos 1821). Rum liderler ile yapılan anlaşmaya göre Navarin'deki Türkler yine Anadolu kıyılarına götürülecekti. Fakat anlaşmaya uyulmamış, kadın ve çocuklar dâhil bütün Türkler katledilmiştir²².

Mora'daki *Vostice* şehri Müslümanları, komşuları bazı Rumlar tarafından *Salona* kasabasına nakledilmek vaadiyle aldatılmıştı. Buna inanarak şehrin iskelesine gelen Türklerden 400 kadarı isyancılar tarafından katledilmiştir. Yine *Kornina* kasabasındaki Müslümanlar, Tripoliçe'ye ulaşmaya çalışırken yolda saldırıya uğramıştır. Korninalılara yapılan saldırı Tripoliçe'den haber alınmış ve yardım için 2 bin kadar gönüllü sevk edilmiştir. Böylece Kornina Türklerinden bazıları canını kurtarabilmiştir. Bu esnada her geçen gün sığınmacıların sayısının arttığı Tripoliçe'nin durumu da günden güne kötüleşmeye başlamıştır²³.

Osmanlı idarecileri, isyanın başladığı nisan ayından itibaren etkili tedbir alamayınca yaz ayları sonuna doğru Türklerin yaşadığı kalelerin hemen hemen tamamı kuşatma altına düşmüştür. Hatta isyancılar Rumeli'de *Tırhala* ve *Selanik* yakınlarına kadar etkili olmaya başlamışlardır. Bu arada Eteria örgütünün planına uygun olarak Akdeniz Adaları Rumları da isyana katılmıştır. İsyancılar, sahip oldukları gemilerle sadece Ege'de adalara yönelik değil, Batı Anadolu sahil şehirlerine yönelik saldırı ve yağmalara başlamışlardır²⁴.

2. Tripoliçe Şehrinin Kuşatılması ve Rum İsyancıların Eline Geçmesi

Mora'da isyanın yayılması, kalelerin kuşatılması ve katliam haberlerinin alınması üzerine Osmanlı idarecileri askeri tedbirleri artırmaya çalışmışlardır. Bilhassa Kalavrita katliamı duyulur duyulmaz Tripoliçe Müslümanları ordudan acil yardım istemişlerdi. Ardından *Argos* şehrinde yaşanan katliam Yanya'da Ali Paşa'yı kuşatmış durumdaki Osmanlı ordusuna haber verilince, 3500 askerden oluşan bir birlik Anabolu'ya gönderilmiştir. Bu ordu güzergâh boyunca bazı isyancıları etkisiz hale getirmiştir. Anabolu'ya ulaşan Osmanlı askerleri, şehirdeki kuşatmayı kaldırmıştır. Ordunun bundan sonraki

22 Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 154-155; Dakin, *age.*, s. 26-29; Clair, *age.*, s. 104-110; Gürbüz-Turan, *agm.*, s. 24-28.

23 Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 54, 153; Mehmed Esad Efendi, *age.*, s. 153-154; Anderson, *age.*, s. 80; Örenç, *age.*, s. 37-58.

24 Mehmed Mansur, *age.*, s. 2-45; Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 150-151; 156-161; 177, 242-244; 242-244; Ahmed Cevdet, *age.*, C XII, s. 102-155; Howarth, *age.*, s. 21-29; Örenç, *age.*, s. 62-71.

hedefi Tripoliçe'ye yardım olarak belirlenmiştir. Tripoliçe Mora'nın yönetim merkezi olduğundan vaktiyle *Sallabaş Ahmed Paşa* tarafından etrafı surlarla çevrilmişti. Şehrin güvenli olacağını düşünen birçok Müslüman buraya sığınmıştı²⁵.

Tripoliçe şehri isyancılar tarafından tamamen kuşatılmadan önce bir tahliye planı yapıldı. Buna göre Anabolu'dan hareket edecek 3500 mevcutlu ordu Tripoliçe'ye sığınmış on binlerce Müslümanı alıp denize kıyısı olan Anabolu'ya veya Badra'ya nakledecekti. Fakat bu plan riskli bulunmuş ve son anda vazgeçilmiştir. Yapılan yeni plana göre Anabolu'daki 3500 asker Tripoliçe savunmasında kalacak, şehrin takviyesi için ordudan biraz daha asker yollanacaktı. Bu planlar yapılırken çevre kasaba ve köylerden binlerce Müslüman'ın Tripoliçe'ye akını ise sürmekteydi. Güvenli olduğu gerekçesi ile bazı üst düzey komutanların aileleri de şehre getirilmişti. Kısa sürede Tripoliçe'nin nüfusu 50 bine dayanmıştı²⁶.

Tripoliçe, Mora'nın iç kısımlarında yer alıyordu ve şehre deniz yolu ile doğrudan lojistik destek imkânı bulunmuyordu²⁷. Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, en başından itibaren Tripoliçe'deki Müslümanların hemen tahliye edilmesi yerine şehirde kalınma ve savunma yapılması kararını şiddetle eleştirmiştir. Paşa, bu yanlış stratejinin on binlerce masum Müslüman'ın katledilmesine sebep olduğunu vurgulamıştır²⁸.

Şehirde yığılma sürerken Rum isyancı liderleri ile onlara destek olan Avrupalı gönüllüler, Mora'nın idari merkezi Tripoliçe'yi ele geçirerek stratejik bir üstünlük kazanma ve elde edilecek büyük ganimetten yararlanma planının son aşamasını tartışmaktaydılar. İsyancılar şehri kuşatmak için isyanın başladığı nisan ayından itibaren hazırlık yapmaktaydılar. Nihayet hazırlıklarını tamamlayan isyancılar Ağustos 1821 itibariyle Tripoliçe şehrini tamamen kuşatmışlardır. Bu esnada şehirde savunma için 3500 Osmanlı askerinden başka 2000 kadar da ücretli Arnavut savaşçı bulunuyordu²⁹. Her ne kadar

25 Örenç, *age.*, s. 36.

26 Kurşun, *age.*, s. 107.

27 BOA, HAT, 888/39242, 29 Zilhicce 1237/ 16 Eylül 1822.

28 Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 148.

29 Osmanlı ordusunda istihdam edilen ücretli Arnavut askerler için bkz. Muhammed Emin Çalar, *Osmanlı Ordusu'nda Arnavutların Muvazzaf Birliklere Alınmaları: Yaşanan Sorunların Sosyo-kültürel, İktisadi ve Dini Altyapıları (1826-1839)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 71-104.

şehirden halktan da eli silah tutan kimselerin toplam sayısı 12 bini buluyor³⁰ ise de bu kadar az sayıda kuvvetle Tripoliçe'nin savunulması mümkün değildi³¹. Bu arada Tripoliçe'deki Osmanlı idarecileri, kuşatma başladıktan sonra şehirde Türklerle birlikte yerleşik bulunan Rumların ayrılmasına izin vermişlerdi³². Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, şehrin zamanında ve yeterli miktarda kuvvetle takviye edilememesi nedeniyle Serasker Hurşid Ahmed Paşa'yı hatalı bulmaktadır ve onu düşmanı küçük görmekle suçlamaktadır. Cevdet Paşa, Hurşid Paşa'nın isyan eden Mora Rumlarını *sille ve tokatla yola getirilebilecek eski reaya* zannettiğini, hâlbuki onların Avrupa'dan destek göyerek büyük hazırlıklar yaptıklarını ifade etmiştir³³.

Bu şartlarda Tripoliçe şehrinde dış dünya ile ilişkileri kesilen Türkler ve Yahudiler, tarihin en büyük katliamlarından birinin eşiğine gelmiş durumdaydılar. Şehir, çok sayıda Rum isyancı ve yağmaya gelenler tarafından tamamen kuşatılmış durumdaydı. Rumlarla beraber Avrupa ordularında general düzeyinde görev yapmış ve etkili cephaneye sahip gönüllü askerler kuşatmaya destek vermekteydi. İsyancıların etkili menzile sahip top ve havanları bulunuyordu³⁴.

Resim 1: Rum isyancılar ile Avrupalı gönüllülerin Tripoliçe şehrini kuşatma esnasındaki pozisyonlarını gösteren gravür. (Kaynak: Linner, *age.*, Ek 12).

30 Örenç, agm., s. 9-10.

31 Gordon, *age.*, C 1, s. 232-237; Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 52; Kurşun, *age.*, s. 105-113.

32 Linner, *age.*, s. 64-66.

33 Gordon, *age.*, C 1, s. 232-237; Ahmed Cevdet, *age.*, C XI, s. 52; Kurşun, *age.*, s. 105-113.

34 Dakin, *age.*, s. 28-30; Linner, *age.*, s. 22-28.

Tamamen kuşatılan Tripoliçe'ye üç ay boyunca dışarıdan hiçbir destek sağlanamadığı için ciddi gıda sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. Son çare olarak kuşatmanın yarılması amacıyla bir askeri operasyon planlanmıştır. Bu amaçla Osmanlı ordusundan *Bayram Paşa* komutasında takviye bir askeri kuvvet hazırlanmış ve Tripoliçe'ye sevk edilmiştir. Ancak bölgeye ulaşan Bayram Paşa birlikleri, çok sayıdaki Rum isyancı karşısında yenilgiye uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır (7 Eylül 1821). Bu sırada Rumlar, şehirdeki direnci kırmak için bazı teşebbüslere başlamışlardı. Mesela Badra'dan Tripoliçe'ye sığınan bazı Müslümanlarla gizlice haberleşmekteydi. Hatta Badralılar'dan bazıları memleketlerine dönmek vaadiyle kandırılmıştı. Bu vaade inanan bazı Müslümanlar kaleden ayrılmış, ancak isyancılar bunların tamamını katletmişlerdir³⁵.

Bayram Paşa'nın yardım teşebbüsü başarısız olunca şehirdeki durum daha da vahim bir noktaya ulaşmıştır. Başta Hurşid Paşa olmak üzere Mora Eyaleti idarecileri şehre erzak ulaştırmak için gayret göstermişler, durumun fecaati hakkında İstanbul'a yazılar göndermişlerdi. Hatta bölgeye yardım ulaştırmak için gemiler kiralanarak Mısır'dan erzak getirilmeye çalışılmıştı. Fakat bu gayretler başarılı olamamıştır. Eylül ayı sonlarına gelindiğinde Tripoliçe halkı açlık, susuzluk ve hastalıklar karşısında tükenmiş durumdaydı. Her gün yüzlerce kişi açlıktan hayatını kaybediyordu. Şehirde ev ve sokaklar gömülmesi geciken cesetlerle doluydu. Bu zorluklar yetmezmiş gibi isyancılar şehre yönelik bombardımanı şiddetlendirmişlerdi. Bu durumda dışarıdan yardım alma ümidi kalmayan Müslümanlar, isyancılarla teslim şartlarını görüşme kararı vermişlerdir³⁶. Nihayetinde Rum isyancı önderleri ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve bir tahliye anlaşması yapılmıştır. Bu tahliye anlaşmasına kuşatmadaki bütün Rum çete liderleri imza atmıştı. Buna göre Tripoliçe'deki Türklerin İzmir'e nakledilmeleri karşılığında 40 milyon kuruş (1,5 milyon Sterlin) ödenecekti. Türkler önce *Guston* iskelesine, ardından *Arnavutluk* sahillerine nakledilecek ve oradan da İzmir'e ulaştırılacaklardı³⁷.

Şehirdeki Türk idareciler isyancı Rumlarla bu tahliye anlaşmasını yaparken, beklenmedik bir gelişme felaketin kapılarını açacaktır. Şöyle ki Rum çeteleri ile tahliye müzakereleri yapılırken şehirdeki Arnavut askerlerin lideri *Elmas Bey* de isyancı önderlerinden *Theodoros Kolokotronis*'in adamları ile ayrıca

35 Gürbüz-Turan, agm., s. 28-29.

36 BOA, HAT, 863/38485, 7 Zilkade 1236/ 6 Ağustos 1821; Gordon, age., C. 1, s. 238-241; Linner, age., s. 28-30; Peker, agt., s. 196.

37 Gordon, age., s. 242; Örenç, age., s. 103-104; Kurşun, age., s. 107-108.

görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmeler de olumlu sonuçlanmış ve isyancılarla Arnavut askerler arasında farklı içerikte bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre Elmas Bey ve adamları sağ salim Yanya'ya götürülecekti. Elmas Bey, bu anlaşma sonrası kale kapılarını 5 Ekim 1821 günü açmış ve dışarı çıkmıştır. Fakat kale kapısı açılınca Rum isyancılar anî bir baskınla şehre girme fırsatı bulmuşlardır. Bazı Müslümanların cesurca karşı koymalarına rağmen isyancı Rumlar Tripoliçe'yi kolaylıkla ele geçirmişlerdir³⁸.

3. Tripoliçe'de Türk ve Yahudi Katliamı (5 Ekim 1821)

Rum isyancılar, 5 Ekim Cuma günü, yani Müslümanlar için kutsal olan bir günde Tripoliçe şehrine girmişlerdir. Şehrin düşmesiyle Mora İsyanı boyunca yaşanan en büyük katliamlardan biri gerçekleşmiştir. Şahit olanların kanını donduran bu katliamda, şehirdeki 40 bin Türk ile Yahudi vahşice öldürülmüştür. Şehre giren isyancılar ilk olarak kuşatma boyunca Türklere moral veren *Tripoliçe Kadısı Halim Efendi*'ye işkence yapmışlar ve üzerine yağ bulayarak yakmışlardır. Kin ve öfke dolu Rum çeteleri, üç gün boyunca kadın, çocuk ve bebek demeden vahşice katliam yapmışlardır. Rumlar öfkede o kadar ileri gitmişlerdi ki Türk mezarlığını kazıp, cesetleri ve kemikleri dahi çıkararak yakmışlardır. Şehir, paslı çivilere kadar yağmalanırken çok sayıda Türk kadını ve çocuğu esir alınıp, çete üyeleri tarafından ganimet olarak paylaşılmıştı. Bu arada şehirde bulunan üst düzey idareci aileleri de fidye için rehin alınmıştı³⁹. Tripoliçe'de yaşanan bu büyük vahşeti bir nebze yansıtmaya adına, isyancı liderlerden Theodoros Kolokontoris'in hatıralarında yer verdiği, şehre girdikten sonra hükümet konağına kadar atının ayaklarının cesetler üzerinde giderek hiç toprağa basmadığını söylemesi yeterli olacaktır⁴⁰.

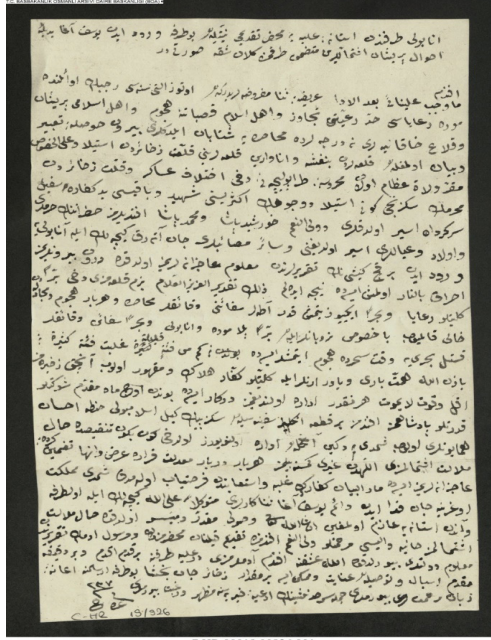
Tripoliçe şehri barbar Rum çete üyeleri tarafından günlerce yağmalanmıştır. Tripoliçe yağmasının en büyük kazananı Kolokotronis olmuştur. Hatta

38 BOA, C. HR, 19/926, Gurre-i Cemaziyelâhir 1237/ 23 Şubat 1822; BOA, HAT, 841/37873, Gurre-i Receb 1237/24 Mart 1822; BOA, HAT, 871/38718-A, 23 Şaban 1238/ 5 Mayıs 1823; BOA, HAT, 877/38829, 23 Safer 1237/ 19 Kasım 1821; BOA, HAT, 877/38833, 23 Safer 1237/ 19 Kasım 1821; Gordon, *age.*, C 1, s. 243-244; Mehmed Esad Efendi, *age.*, s. 680-682; Bass, *age.*, s. 64-66; Linner, *age.*, s. 61-63; Örenç, *age.*, s. 97-116; Menekşe, *agm.*, s. 798-800; Kurşun, *age.*, s. 105-113.

39 BOA, HAT, 842/37873, 1 Receb 1237/ 24 Mart 1822; Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *age.*, vr. 3b-24b; Ahmed Cevdet, *age.*, C XII, s. 24-26; Howarth, *age.*, s. 34-36; Linner, *age.*, s. 62-63; Örenç, *agm.*, s. 12-32; Peker, *agt.*, s. 193-205.

40 Peker, *agt.*, s. 198.

Kolokotronis'e *ganimet avcısı* lakabı takılmıştır⁴¹. Yağmanın boyutunu anlayabilmemiz için ise katliama katılan *Manyalı Petros Movromihalis*'in payına düşen ganimeti 20 katır ve 2 deve ile ancak taşıyabildiğini belirtmemiz yeterli olacaktır⁴². Tripoliçe'de Türk mallarının yağmalanması, ganimet paylaşımından kaynaklanan çekişmeler, köle ve cariyeye yapılan Türk kadınlara dair tartışmalar sonraki dönemlerde dahi Yunan siyasetinde ve toplumunda gündem olmuştur⁴³.

C. HR. 00019.00926.001

Belge 1: Tripoliçe'nin 5 Ekim 1821'de düşmesi ve şehirde yaşanan katliam hakkında Anabolu tarafından gelen Yusuf Ağa'nın takdim ettiği yazı. (Kaynak: BOA, C. HR, 19/926).

41 Peker, *agt.*, s. 196-197.

42 BOA, HAT, 862 38442, 29 Cemâziyelevvel 1237/ 21 Şubat 1822; Mehmed Esad Efendi, *age.*, s. 155; Ahmed Cevdet, *age.*, C XII, s. 24-26.

43 Bilhassa Tripoliçe'de ve genel olarak Mora'da Rum isyancılar tarafından köle yapılanların yanı sıra cariyeye veya eş olarak alınan, bir kısmı din değiştirmek zorunda kalan Türk kadınlarının hazin hikâyesi için bkz. Christos Loukos, "1821 Devrimi Sırasındaki Erotik İlişkiler ve Cinsel Pratikler", çev. Aslı Damar-Çakmak, *1821 Yunan Devrimi, Yunan Tarih yazımında Yeni Yaklaşımlar*, haz. Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 229-238.

Tripoliçe'deki katliama ve yaşanan vahşete dair tanık olanların kaleminden bazı bilgilere aşağıda yer verilecektir. Fakat öncelikle bu kadar büyük bir vahşetin yaşandığı Tripoliçe şehrinde olanlar hakkında ve genel olarak isyanda Türk varlığının tamamen silindiği Mora Yarımadası'ndaki katliamlara dair dönemin Osmanlı kaynaklarında neden fazla bilgiye rastlanılmadığı sorusunun cevabını aramamız gerekir. Bu sorunun cevabı dönemin Osmanlı tarihçisi *Ahmed Lütfi Efendi* tarafından açıklıkla verilmiştir. 1866'da Vakanüvis olan ve 1825-1879 yılları arasındaki gelişmeleri kaleme alan Lütfi Efendi, Mora İsyanı olaylarını aktarırken, *Sultan II. Mahmud* ve dönemin devlet adamlarının kamuoyundan gelecek tepkileri dindirmek, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun birçok bölgesinde Türklerle birlikte yaşayan Rumlara yönelik şiddet eylemlerini önlemek amacıyla Mora'da katledilen Müslümanlara dair haberleri gizlediklerini ifade etmiştir. Lütfi Efendi, isyanın daha ilk günlerinde Mora'da en az 35 bin Türk'ün katledildiğinin devlet tarafından bilindiğini yazmaktadır. Bu hususları dikkate alan Lütfi Efendi, isyana dair olaylar yazılırken Rumların kayıplarının dile getirilip, Müslümanlardan hiç bahsedilmemesinin ileride vatana ve devlete zarar vereceğini, Rumların haklı gibi algılanacaklarını öngörerek, bu gizleme politikasının yanlışlığına vurgu yapmıştır. Ahmed Lütfi Efendi, hadiselerin tek taraflı değil, her yönüyle ortaya konulmasının önemine değinerek, olayların yaşandığı esnada görmezlikten gelinmiş olsa bile Mora'da isyan boyunca Rumların Müslümanları yok ettiklerini, hamile kadınların karınlarındaki ceninlere varana kadar envayı zulümlerle idam edip ateşe attıklarını, isyancıların böyle nice kadın ve çocuğu yok ettiklerini, sağ kalanların vatanlarından sürüldüklerini, böylece kısa bir süre içinde koca Mora bölgesindeki bütün Türklerin perişan oldukları gerçeğini aslında herkesin bildiğini dile getirmektedir. Lütfi Efendi, daha sonraki dönemlerde devletin isyancı Rumlara karşı gösterdiği şiddetin arkasında Mora'daki Müslümanların çoluk çocuk katletmesinin ve nice zavallı Türk'ün akla gelmeyecek işkencelerle öldürülmesinin olduğuna da yer vermiştir⁴⁴.

Tripoliçe katliamından yıllar sonra *Sultan II. Abdülhamid*, Mora'da Rumların Müslüman ahaliye yönelik zalimce davranışları ile Eterya örgütünün tarihinin yazılmasını istemiştir (1887). Bu amaçla konu hakkında görüşü sorulan Mora muhacirlerinden bir şahıs rapor hazırlamıştır. Raporunu devlete sunan şahıs, sadece yaşanan olayların yazılmasının bu meseleyi anlamakta yeterli olmayacağını, Rumların devlete ve Müslüman halka bu derece

44 *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C I, s. 38-39, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C II-III, s. 543.

düşmanlık beslemelerinin ve onları zulüm yapmaya sevk eden sebeplerin de anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca gerçeklerin ortaya çıkması için Eterya örgütünün Rumca belgelerden oluşan arşivinin de incelenmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır⁴⁵.

Mora'da ve Tripoliçe'de katledilen Türklerin sayısı hakkında kaynaklarda birbirinden farklı rakamlar zikredilmektedir. Bazı Yunanlı ve Avrupalı kaynaklarda ölümler çok az gösterilmekte ve vahşetin boyutları önemsizleştirilmektedir. Kuşkusuz Mora İsyanına dair arşiv belgelerinde ve konuyu ele alan kaynaklarda isyan boyunca ne kadar Türk'ün katledildiğinin kesin bir rakamına ulaşmak mümkün değildir. Bunun sebebi, isyanın başladığı tarihlerde Osmanlı Devleti'nde düzenli nüfus verilerinin bulunmamasıdır. Klasik dönem boyunca bölgede vergi ve askerlik için yapılan yazınlarda belli yaşın üstündeki erkeklerin kaydı tutulmuştu. Bu nedenle 1821 isyanı öncesi ve sonrası için tam ve kesin olarak bir nüfus verisi mukayesesi imkânı bulunmamaktadır. Buna rağmen bölgedeki Türk nüfusuna dair güvenilir bazı rakamlar mevcuttur. Mesela Yunanlı yazar *Emile Y. Kolondy*, 1821 isyanı başladığında Mora'daki Türklerin toplam sayısını 90.800 olarak vermektedir. Yazara göre Eğriboz Adası'nda da 7.163 Türk yaşamaktaydı⁴⁶. O döneme ait Osmanlı Türkçesi bir yazma eserde Mora'daki şehirlerin hane üzerinden nüfus bilgilerine yer verilmiştir. Buna göre isyandan yaklaşık on yıl öncesinde Tripoliçe'de 2000 yerleşik Türk hanesi bulunuyordu⁴⁷. *N. J. Svoronos* tarafından kaleme alınan ve Yunanistan'ın 1821–1838 arasındaki nüfus değişimini gösteren eserde ise 1821 tarihi itibarıyla toplam 938.765 olan nüfusun, 1838'de 752.077'ye kadar düştüğü tespiti yapılmıştır⁴⁸. Kuşkusuz bu on yedi yıl içinde Yunanistan'ın nüfusundaki 200 bine yakın eksilmeye en büyük pay yok edilen Mora Türklerine ait olmalıdır.

Yunanistan'ın 1830'da bağımsızlığını kazanmasından çok kısa süre önce Mora'yı ziyaret ederek misyoner faaliyetlerde bulunan ve gözlemlerini kaleme alan rahip *Rufus Anderson*, nüfusa ve bölgede yaşananlara dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Rahip Anderson, güvenilir Yunanlı otoritelere dayandığını ifade ettiği bilgilere göre, isyan öncesinde Mora'da 80 binden fazla Türk'ün yaşadığını, 1829 itibarıyla bunların yok edilmek ve sürülmek suretiyle hiç

45 BOA, Y. PRK. AZJ, 12/3, 28 Zilhicce 1304/17 Eylül 1887.

46 Emile Y. Kolondy, *la population des îles de la grèce*, C I, Aix-en-Provence 1974, s. 191; Örenç, *age.*, s. 97-99.

47 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, TY, nr. 2045, vr. 17a-26b.

48 N. J. Svoronos, *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*, çev. M. Galip, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1936, s.14.

birinden eser kalmadığını ifade etmektedir. Anderson, bölgede bizzat kendisinin gördüğü Türklere ait birçok kemik yığınlarının varlığından bahsetmektedir⁴⁹.

Osmanlı belgelerinde Mora'da ve Tripoliçe'deki katliamlar ihmal edilmiş iken, aynı durumla Yunan kaynaklarında da karşılaşırız. Bazı Yunanlı araştırmacılar Tripoliçe'de yaşananları katliam olarak nitelendirse de genel olarak vahşet görmezlikten gelinmektedir. Halbuki Tripoliçe katliamı, Yunan milli marşının sözlerini oluşturduğu için bu ilgisizliği anlamlandırmak da zorlaşmaktadır. Yunanistan'daki ders kitaplarında Tripoliçe'de olanlar hakkında çok kısa bilgiye yer verilmiştir. Yunanlı tarihçiler arasında, öldürülen Türk ve Yahudi sayısının abartılı olduğu görüşü yaygındır. Buna rağmen şehirde yaşananları vahşet olarak kabul eden Yunanlı tarihçiler de bulunmaktadır. Mesela *Yannis Kolatos*, Tripoliçe kuşatması sonrasında Rumların bir katliam yaptıklarını belirtmektedir. Tarihçi *K. Yannis* ise Tripoliçe'de olanları Mora İsyanının en karanlık olayı olarak tarihe geçtiğini ifade etmektedir. Tarihçi *Apostolos E. Vakalopoulos*, Tripoliçe'deki vahşeti şu cümlelerle tarihe mal etmiştir: “*Tüfek, yatağan ve her türlü ölümcül alet, yaşlı, kadın ve hatta küçük çocuklara bile merhamet göstermeden kullanılıyordu. Esirler, yüzyıllar boyunca kendilerine yaptıkları kötülüğün bedelini, Tiranlarına aynı yöntemle ödetiyorlardı*”. Vakalopoulos, yapılan vahşeti kabul etmekle birlikte, Türklerin yüzyıllar boyunca Rumları sindirmek için giriştikleri katliam ve işkencelerin Rumlarda nefret ve intikam duygusuna sebep olduğunu, Rumların içlerinde biriken nefretin onları amansız bir vahşiliğe sevk ettiğini öne sürmüştür. Vakalopoulos bu değerlendirmesi ile katliam suçunu katledilenlere yüklemiş oluyordu⁵⁰.

Tripoliçe'de katledilen Türklerin sayısını 10 bin olarak kabul eden tarihçi *Dimitris Stathakopoulos* da yaşanan vahşete gerekçe üretmiştir. Ona göre, milli bir tehlike karşısında insani duygular bir kenara bırakılmaktaydı ve savaşın kuralları yoktu. Ayrıca Rum askerlerin tek geçim kaynağı olan ganimet ve yağma, 19. yüzyılda gayri ahlaki bir olay olarak görülüyordu. Stathakopoulos, Mora'daki birçok kuşatma esnasında Türklerden silahlarını bırakarak teslim olmalarının istendiğini, Türklerin teslim olmak bir yana aynı çağrıyı Rumlara yaptıklarını, bunun sonucunda da öldürüldüklerini belirtmektedir. Yazar, isyancıların Türklerle ve işbirlikçi Hristiyanlara karşı çok acımasız olduklarını, bunun sebebinin dört asır boyunca kendilerine yaşatılanlar olduğunu ifade etmektedir. Stathakopu-

49 Anderson, *age.*, s. 51-200.

50 Peker, *agt.*, s. 198.

los'a göre Rumların Osmanlı kadın ve çocuklarına uyguladıkları şiddetin nedeni, kendi kadın ve çocuklarına Türklerin yaptıklarının karşılığı olması idi. Stathakopulos, Tripoliçe kuşatması esnasında şehirdeki Yahudilerin tümünün öldürülmesinin sebebi olarak İstanbul'daki Yahudilerin Rumlara karşı tutumlarını ve idam edilen İstanbul Rum Patriğinin cesedine yaptıkları saygısızlığı gerekçe göstermiştir. Yunanistan'ın önemli tarihçilerinden *Spiridon Trikupis*, Tripoliçe şehrinde yaşananları şu cümlelerle nakletmiştir:

“Mora'nın başkentinin fethedildiği gün felaket, yangın, yağma ve kan günüydü. Erkekler, kadınlar ve çocuklar hepsi öldüler. Bazıları öldürüldü, bazıları şehri saran alevlerin içine atıldılar, bazıları ise yanan evlerin kalıntıları ve çatıları altında kaldılar. İntikama susamışlık, doğanın sesini bastırıyordu. Yollarda, meydanlarda, her yerde bıçaklama ve ateş sesi, yangın nedeniyle çöken evlerin uğultusu, öfke çığlıkları ve ağtırlar duyuluyordu. Yerler cesetlerle doldu ve orada dolaşan yaya ve süvariler sadece ölmüş veya ölmek üzere olanların üzerine basıyorlardı. Sanki Rumlar dört yüz yıllık haksızlığın intikamını bir günde almak istiyorlardı”.

Tripoliçe'de yaşanan vahşete dair en çarpıcı tespiti tarihçi *Dimitris Lithoksu* yapmıştır. Lithoksu dönemi yazarken, Tripoliçe kelimesinin *soykırım* ile eş anlamlı olarak kabul edilebileceğini açıkça ifade etmiştir⁵¹.

Yunan milli şairi *Dionisios Solomos*'un Tripoliçe'de yaşananlara da yer verdiği şiiri Yunanistan'ın milli marşı olmuştur. Solomos'un dizeleri, şehirdeki katliamı ve vahşeti, edebiyatın etkileyici kelimeleri eşliğinde öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Şiirde Tripoliçe katliamında yaşananlar, şairin aşağıdaki mısralarında ölümsüzleştirilmiştir⁵²:

51 Peker, *agt.*, s. 198-199.

52 Batan-Kayapınar, *agm.*, s. 174-183.

İşte karşında duruyor suru,
Sefil Tripoliçe'nin,
Şimdi korkunun yıldırımını,
Ona fırlatmanın zamanı.

İniyoruz aşağıya ve savaşın,
Parıltısı ateş alıyor,
Silahlar patlıyor, parılıyor
Parlıyor, kılıç kesiyor.

Neden muharebe yavaşladı bir an?
Neden az kan?
Düşmanın kaçışını ve kaleye,
Tırmanışını görüyorum.

Silahların kof sesini duyuyorum,
Kılıçların şakırtısını duyuyorum,
Tahta sesi duyuyorum, baltaları duyuyorum,
Diş gıcirtılarını duyuyorum.

Ah ne geceydi o!
İnsanın aklının bile dehşete düştüğü,
Fakat uyku değildi söz konusu olan,
Sadece acı ölümdü.

Bak ümitsiz eller,
Nasıl biçiyor yaşamları,
Düşüyor yere kopmuş,
Eller, ayaklar, başlar.

Hiç dikkat ettiği yok,
Kimsenin, hayır katliamda,
Her zaman önde gidiyorlar. Ah yeter,
Daha ne zamana kadar öldürmeler.

Kan dere gibi oldu,
Ve vadiye akıyor,
Ve masum ot çiy yerine,
Kan içiyor.

Türk ve Yunan kaynaklarında yeterince yer verilmeyen Tripoliçe katliamı hakkındaki bütün gerçekleri, olaylara bizzat şahitlik yapmış kişilerin hatıralarından ve isyan dönemini ele alan bazı Batılı bilimsel eserlerden öğrenebilmekteyiz. Tripoliçe'de yaşanan vahşeti ilk ağızdan anlayabileceğimiz en önemli kaynaklardan biri, gönüllü olarak Mora'ya giden Fransız süvari subayı *Maruice Persat*'ın 1910 yılında yayınlanan anılarıdır. Şehrin kuşatılmasını ve Rumların eline geçmesinden sonraki olayları bütün ayrıntısıyla anlatan Persat'ın verdiği en önemli bilgi Tripoliçe'de katledilen Türk ve Yahudi sayısının 40 bin olduğudur⁵³.

53 Persat, *age.*, s. 82.

Fransız Persat anılarında, kuşatma esnasında Tripoliçe'de bulunduğunu, ancak bir süre için ayrıldığını ve şehrin düşmesinden 8 gün sonrası tekrar gelecekle olaylara şahit olanlardan katliam hakkında bilgi edindiğini yazmaktadır. Persat, Tripoliçe'den önce Korint, Anabolu, Patras, Modon, Koron ve Navarin'de Rumların katliamlar yaptığını ve canlarını kurtarmaya çalışan insanların Tripoliçe'ye sığındığını da doğrulamaktadır. Şehrin surları ve savunma tertibatı hakkında bilgi veren Persat, zor şartlarda aylarca direnen halkın, açlık nedeniyle teslim olmayı kabul ederek zalim Rum liderlerin insafına güvenmek suretiyle büyük talihsizlik yaşadıklarını ifade etmektedir. Rum başıboş çetelerinin lideri olarak tanımladığı Kolokotronis hakkında da bilgi veren Persat, bölgede *yaşam ve ölüm kararlarının* onun tarafından verildiğini belirtmektedir.

Tripoliçe'nin düşmesinden sonra gördüklerini anlatan Persat, şehrin kısmen yıkıldığını, sokakların her yaştan ve cinsiyetten insan cesetleri ile dolu olduğunu ifade etmektedir. Persat, böyle bir dehşet ortamında kalamadığı için Dimitris İpsilantis'in yaveri İskoçyalı *Albay Thomas Gordon*'un verdiği bir çadırı alıp uzakta kamp kurduğunu anlatmaktadır. Persat, şehirde yaşanan bütün vahşeti Gordon'un sadık askeri olan Ermeni asıllı *John*'dan dinlemişti. Şehre giren ve çocuk ve kadınlar dâhil katliam yapan Rum çete liderlerinin aldıkları ganimetleri aktaran Persat, isyancıların kadın önderlerinden vahşi lakaplı *Laskarina Bouboulina*'nın yerleştiği bir evin avlusunda her cinsiyetten 200 ila 300 Türk'ün kesilmiş kafasını gördüğünü, muhtemelen bu katliamı onun yaptığını düşündüğünü yazmaktadır. Persat, şehri yağmalayarak zengin olan Rumların atlara ve katırlara yükledikleri her türlü ganimetlerle köylerine dönmeye başladıklarını ifade etmektedir⁵⁴.

Rum isyanının önderlerinden ve daha sonraki yıllarda Yunan siyasetinin önemli figürlerinden biri olan Theodoros Kolokotronis'in anılarında da önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Tripoliçe kuşatmasını organize eden Kolokotronis'in hatıraları 1846 yılında Rumca basılmıştı. Hatırat 1892'de İngilizceye çevrilerek, biyografisi ile birlikte yayınlanmıştır. İsyân boyunca birçok katliama imza atan Kleftlerin lideri olan Kolokotronis, Mora İsyânının başlamasından önceki durumunu ve isyanın patlak vermesi ardından askeri faaliyetlerini, Türklerle yaptığı savaşları ve katlettikleri Türkleri, isyancı çeteler arasındaki iç çekişmeleri, Avrupalıların bölgedeki etkisini ve Rumlar ile Rum savaşçılar hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Kolokotronis,

54 Persat, *age.*, s. 83-93.

Tripoliçe'ye, şehir düştükten üç gün sonra gelmişti. Şehre atıyla giren Kolokotronis, kuşatma öncesi yaşananları, Mora'da katliamlardan kaçan Türklerin Tripoliçe'ye sığınmalarını, bunlara yol boyunca yapılan saldırıları günbegün anlatmıştır. Tripoliçe'nin 15 Ağustos 1821 tarihi itibarıyla tamamen kuşatıldığı bilgisini veren Kolokotronis, şehrin dışarıdan yardım alma imkanının kalmadığını da belirtmektedir.

Kolokotronis, şehirdeki katliama dair çarpıcı ayrıntılara değinmiştir. Kolokotronis, Tripoliçe'nin 5 Ekim 1821'de düşmesinden sonra *Cuma'dan Pazar'a kadar* yapılan katliamlarda kadın ve çocuklar dahil 32 bin kişinin öldürüldüğünün rapor edildiğini açıklıkla yazmaktadır. Katliama katılan bir Rum'un 100 Türk'ü öldürmekle övündüğünü anlatan Kolokotronis, şehirdeki bir kısım halkın esir alındığını doğrulamaktadır. Kolokotronis, katliamın üçüncü günü geldiği Tripoliçe'ye girişini anlatırken "*Şehir surlarından hükümet sarayına kadar, atımın ayağı yere değmeden cesetler üzerinde gittim*" sözlerini kullanmaktadır. Şehre girdikten sonra bir çınar ağacında çok sayıda idam edilmiş kişi gördüğünü aktaran Kolokotronis, bunların Türkler olduklarını öğrendiğini kaydetmektedir⁵⁵.

Tripoliçe katliamı hakkında önemli bilgiler veren bir diğer eser, isyanın lideri Dimitris İpsilantis'nin yaveri olan ve Mora'daki Avrupalı gönüllüleri organize eden Albay Thomas Gordon'a aittir. İskoçyalı Gordon, bizzat katıldığı ve birçok mezalime şahit olduğu Rum isyanına dair gözlemlerine yer verdiği ve 1832'de basılan iki ciltlik kitabında, Tripoliçe'de yaşanan vahşete değinmiştir. Gordon, şehrin kuşatılması sürecini, yaşanan çatışmaları, Arnavut askerlerin komutanı Elmas Beyin tavrını, şehrin ele geçirilmesi sonrasındaki Türk ve Yahudi katliamı ile yapılan yağmayı doğrulamaktadır. Gordon, kin ve öfkeden deliye dönmüş haldeki Rum çetelerin hangi cinsiyette ve hangi yaşta olurlarsa olsun şehirdeki herkesi katlettiklerini, evlerin ve sokakların kan gölüne döndüğünü, sokakların ceset yığınları nedeniyle kapandığını nakletmektedir. Gordon, şehirdeki Osmanlı hükümet konağında bulunan seçkin kimselerin rehin alındıklarını, Kolokotronis ve diğer liderlerin katliam başladıktan sonra at sırtında şehre gelerek düzeni sağlamak için beyhude çabaladıklarını dile getirmektedir. Acımasızlıkta sınır tanımayan ve kötülük yapmak için insanüstü gayret sarf eden Rum barbarların Müslümanlardan intikam almak duygusuyla hareket ettiklerini ifade eden Gordon, yakılan konak ve evler-

55 *Kolokotronis The Klepht and The Warrior: Sixty Years of Peril and Daring an Autobiography*, haz. Mrs. Edmonds, Londra 1892, s. 135-156, 157-161.

den çıkan ateşin geceyi aydınlattığını, şehrin her köşesinin yeni kurbanlar bulunmak için arandığını ve yağmalandığını anlatmaktadır. Gordon, Rum isyancıların Yahudilere karşı kelimelerle anlatılamayacak derecede fanatikçe bir nefret duygusu beslediklerini ve hatta bunlara Türklerden bile fazla işkence yaparak hepsini öldürdüklerini yazmaktadır. Gordon, Tripoliçe'de üç gün boyunca korkunç bir tablo oluştuğunu özellikle vurgulamaktadır. Yazarı ayrıca Kolokotronis ve Manya Beyi'nin ganimetleri paylaştıklarını, birçok Türk kadınının isyancılar tarafından köle ve cariye yapıldığını ifade etmiştir⁵⁶.

1821 Mora İsyanının başından itibaren bölgede bulunan ve gözlemleri yapan bir başka Avrupalı gönüllü *William Henry Humphreys*'dir. Humphreys'in bölgeden gönderdiği mektuplar, *Sture Linner* tarafından 1967'de yayınlanmıştır. Aynı zamanda bir Filhelen aktivisti olan ve Albay Thomas Gordon'un himayesinde bulunan Humphreys mektuplarında, Tripoliçe kuşatması ile yaşanan katliama dair önemli bilgiler vermiştir. Humphreys, o tarihte Mora'da olduğu halde Tripoliçe kuşatmasına katılmadığını, ancak şehre giren ve olaylara bizzat tanık olanlardan yaşananlara dair dinlediklerini kaleme aldığını ifade etmektedir. Humphreys, yüksek surlarla çevrili Tripoliçe'nin isyancılar tarafından kuşatılmasından sonra aylarca şehre hiçbir desteğin gelmediğini ve bu sürede şehrin isyancılar tarafından bombalandığını yazmaktadır. Humphreys, Tripoliçe şehir nüfusunun 10 bini kadın ve çocuk olmak üzere toplam 20 bin kişi olduğunu öğrendiğini ifade etmektedir. Buna rağmen Thomas Gordon'un bu rakamı 34 bin olarak verdiğini kaydetmiştir. Humphreys, daha kuşatma esnasında, çoğunluğu açlıktan olmak üzere 5 bin kişinin öldüğü bilgisini vermektedir. Şehir surlarında yaşanan çatışmaları ayrıntılı olarak yazan Humphreys, yapılan teslim anlaşmasını ve Arnavut askerlerin tavrını aktarmıştır. Ayrıca kuşatma başladıktan sonra Türklerin şehirde kendileri ile birlikte bulunan Rumların ayrılmasına izin verdikleri bilgisini de kaydetmiştir.

Humphreys, Tripoliçe'nin 5 Ekim 1821'de düşmesi sonrası yaşananları katliam olarak tanımlamakta ve genel olarak şu bilgileri vermektedir: "Kadın ve çocuklar dahil katliamda 10 bin Türk öldürülmüştür; Şehre giren barbarlar geç saatlere kadar bütün evleri dolaşarak yaş ve cinsiyet ayırmadan katliam yapmışlardır; Şehirde ateş, kurşunlar, acı çığlıklar ve terörden oluşan korkunç anlar yaşanmıştır; Tripoliçe'den sabahlara kadar çığlık sesleri yükselmiştir; İsyancı çeteler evleri ve savunmasız kurbanları diri diri yakmışlardır; Rum isyancılar şehirdeki pencere ve kapılarda bir tane kilit bile kalmayacak biçimde yağmalamışlardır; en fazla ganimeti Kolokotronis almıştır⁵⁷."

56 Gordon, *age.*, C 1, s. 242-247.

57 Linner, *age.*, s. 26-60.

Humphreys, yaklaşık 2 bin kadın ve çocuğun şehir dışında bir kampa sığındığını, barbar Rum isyancıların yağmanın üçüncü gününde şehirde yeterince katliam yapamadıklarını düşünüp, bu kampa giderek vahşice kan döktüklerini yazmaktadır. İsyancılar ilk önce kamptaki bu kurbanları soyup bir çukurda vurmaya düşünmüşler, ancak kana susamış oldukları için zaman kaybına tahammül edemeyip hemen masumların etrafını sararak kadınları, çocukları ve annelerin kucağındaki bebekleri bile katletmişlerdi. Humphreys, bu katliam sırasında küçük Türk çocuklarının canlarını teslim ettikleri ana kadar meta-netlerini koruduklarını, katillerinden korkmadıklarını ve infial gösterdiklerini yazmaktadır.

Humphreys, şehirde olaylara şahit olan bazı Avrupalıların ve bölgedeki yerleşik Rumların yaşanan vahşete tepki gösterdiklerini, buna karşın Rum çetelerin cevap olarak, Türklerin cezalarını çekme zamanının geldiğini, Türkler için en uygun celladın kendilerinin olduğunu söylediklerini ve Türklerin kendilerine yaptıklarından fazla bir şey yapmadıkları gibi bahaneler uydurduklarını ifade etmektedir. Rumların bu cinayetleri işlerken hiç suçluluk emaresi göstermediklerini, Türkleri baskıcı olarak gördüklerini ifade eden Humphreys, Rumların Türkleri şeytanlaştırarak, gösterdikleri öfkeye, vahşete ve zalimliğe gerekçe ürettiklerini belirtmektedir. Öğrendikleri karşısında hayal kırıklığı yaşayan Humphreys, Rumların güç ellerine geçince en az Türkler kadar barbar olabileceklerini gösterdiklerini, kurbanlarına uyguladıkları korkunç işkencelerden aldıkları zevk ve neşe, onların ellerine fırsat geçince ne kadar vahşi olabileceklerini ispat ettiğini ifade etmektedir. Humphreys, Rumların şehirdeki Yahudilerden en az Türkler kadar nefret ettiklerini, Yahudilerin Türklerle aynı vahşi kaderi paylaştıklarını, işkence ile öldürülen Yahudilerin kol ve bacaklarının kesildiğini ve bunların yavaşça ve yanarak ölmeleri için altlarında ateş yakıldığını, Yahudi kadınların kafalarının kesilip yerine köpek başı konulduğunu ve Yahudi mallarının yağmalandığını yazmaktadır.

Humphreys, katliam bittikten sonra şehrin sokakları ve yıkıntıları arasındaki çok sayıda cesedin kaldığını, yayılan kokunun giderilmesi ve hastalık riskinin oluşmaması amacıyla şehrin temizlenmesine karar verildiğini, İpsilantis'in bu temizlik işi için elinde esir bulunan 300 Türk'ü görevlendirdiğini yazmaktadır. Humphreys, İpsilantis'in elindeki bu 300 Türk tutsağın erzak sıkıntısı nedeniyle açlıktan ölmek üzere olduklarına da kaydetmektedir. Humphreys son olarak, bütün bu yaşananların barbarlığı ve bireysel ahlaksızlığı en üst seviyeye taşıyan isyancı Rumların özgür olmayı hak etmediklerini gösterdiğini ve modern Yunanlıların şerefini lekelediklerini ifade etmektedir⁵⁸.

58 Linner, *age.*, s. 60-66.

Yukarıda da değinildiği üzere 1829'da Mora'ya gelen rahip Rufus Anderson da Tripoliçe katliamına dair bilgi vermiştir. Yazar, haklı sebeplere dayandırdığı Mora İsyanının bu katliamla lekelendiğini ve gölgelendiğini yazmaktadır. Anderson, katliamdan önce Tripoliçe'deki 4500 haneden yarısının Türklerle ait olduğunu, isyan haberi duyulunca kısa sürede Mora'nın her yerinden kendini güvende hissetmeyen Türk ve Yahudilerin buraya akın ettiklerini, böylece şehrin dolup taşıtığını doğrulamaktadır. Rumların dört asır boyunca Türklerin boyunduruğunda köle olarak yaşadığını sıklıkla vurgulayan Anderson, bu köle psikolojisi ile hareket eden kin dolu isyancıların Tripoliçe'yi ele geçişi sonrasında yapmış oldukları katliamların Avrupa'da örtbas edilmesini ise eleştirmiştir⁵⁹.

Amerika'da *Princeton Üniversitesi* profesörlerinden olan *Gary J. Bass*, Yunan isyanına dair kaleme aldığı eserinde, Tripoliçe katliamına değinmiştir. Bass'ın vurguladığı en önemli konulardan biri, Tripoliçe'de yaşanan katliamın o tarihlerde Avrupa'da sağlıklı kaynaklardan öğrenilemediği hususudur. Yazar, bunun sebebinin bu büyük vahşete ortak olan ve itibarları sonsuza kadar zedelenecek olan bazı Avrupalı gönüllülerin, verdikleri yanlış bilgiler ile vahşetin üstünü örtmeleri olduğu tespitini yapmaktadır. Yazar, bu konuda İskoçyalı Thomas Gordon'a işaret etmiştir. Bass'a göre Gordon, Filhelen Avrupalıları bu katliam utancından korumak için uzun süre sessiz kalmıştı. Prof. Bass, isyana destek için Mora'ya giden Yunan dostu İngilizlerin gözlemlerine de yer vermiştir. İngiliz gönüllüler, Rumların barbarlık ve zalimlikte Türkleri geçtiklerini görmüş, Yunan davasına destek için Rumların ahlaklı ve dindar olduklarını kanıtlamaları gerekirken, onların çok daha ağır zalimlikler yapabileceklerini gösterdikleri gerçeği ile yüzleşmişlerdi. Avrupalı gönüllüler, Rumlara Türk esirlere insancıl davranmasını öğütlemişler ise de onlar Benefşe, Navarin ve Arkadya'da ele geçirdikleri Türkleri katletmişler ve köle olarak satmışlardı.

Prof. Bass, Rumların yaptıkları zalimlikler hakkında güvenilir kaynak olmadığı için Filhelenlerin olayları rahatlıkla manipüle ettiklerini ve gerçeklerin üstünü örttüklerini kaydetmektedir. Bass, isyan boyunca bilinen en büyük Yunan zalimliklerinden birinin Tripoliçe katliamı ile yaşandığını ifade etmektedir. Yazar, Tripoliçe'de yaşananların Gordon tarafından bilindiğini, buna rağmen Gordon'un Tripoliçe'ye dair İngiliz Hükümetine sunduğu raporda her şeyi açıkça yazmadığını, bunun sebebinin Avrupalı Filhelenleri korumak ol-

59 Anderson, *age.*, s. 51-74, 80, 91, 101-137, 200.

duğunu ifade etmektedir. Bass, Rum çetelerden tiksinerik Mora'dan ayrılan Gordon'un yıllar sonra bu sessizliğini telafi etmek için bir kitap yazıp, bazı gerçeklerin ortaya çıkmasını sağladığını belirtmiştir. Bass, Rumların Türklerden gördükleri baskı nedeniyle bu vahşeti yaptıklarına yönelik öne sürülen mazeretlere de kitabında yer vermiştir. Yazar, Tripoliçe katliamına dair kendi görüşünü aktarırken, hiçbir baskının bu tarz bir vahşeti haklı çıkarmayacağını belirtmiştir. Prof. Bass son olarak, her ne kadar devrimlerin uzaktan izlendiğinde parlak ve göz kamaştırıcı görünseler de yakından bakıldığında karanlık taraflarının olduğunun anlaşılacağı görüşünü ifade etmiştir⁶⁰.

Mora'daki katliamlara dikkat çeken Kıbrıslı Türk tarihçi *Salâhi R. Sonyel*, Tripoliçe vahşetine dair çalışmalar yapmıştır. Yazar, bilhassa Kolokotronis'in faaliyetlerine dikkat çekmiştir. Sonyel, Tripoliçe katliamı sırasında şehirde bulunanların ve Albay Thomas Gordon'un anılarından yararlanmışır. Sonyel, Avrupalı subayların tüyler ürpertici sahnelerle şahit olduklarını ve olayları bütün çirkinlikleriyle kaleme aldıklarını ifade etmektedir. Sonyel'in tespitine göre, Thomas Gordon İngiliz Hükümeti'ne yazdığı raporlarda yaşadığı hayal kırıklığını gizlemiyordu. Bu vahşet sahnelerine dayanamayan ve bir Alman genç doktor olan *Wilhelm Boldemann* zehir içerek intihar etmişti⁶¹.

Osmanlı tarihi uzmanı Romanyalı tarihçi *Nicolae Jorga*, Rumların Tripoliçe'yi 5 Ekim 1821'de ele geçirip yaptıkları katliamı ve paslı çivilere kadar yağmalamalarını aşağıdaki şu cümlelerle nakletmiştir:

“Tamamen çileden çıkmış Rumlar, üç gün boyunca en vahşi Anadolulardan bile daha vahşi bir biçimde ortalığı kana ve ateşe buladılar. Kadınların ve çocukların hayatlarını bile sadece fidye alabilecekleri durumlarda esirgediler. Liderlerinden biri, Tripoliçe ve çevresinde öldürülenlerin sayısını 32 bin civarında tahmin ediyordu. Bu inanılmaz sayı, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında canını aldıkları Hristiyanların çok çok üstünde bir sayı idi. Sadece Manya Prensi (Beyi) tek başına ganimetteki payını 20 katır ve 2 deveye yükledi. Paslı çivilere kadar yağma ve talan edildi ve Tripoliçe'den sadece içinde du-manlar çıkan bir harabe kaldı”⁶².

Amerikalı tarihçi *Justin McCarthy*, Türklere yapılan katliamları ele aldığı eserinde, 1821 isyanının başlamasından iki ay sonra Mora'daki Türklerin

60 Bass, *age.*, s. 64-66.

61 Sonyel, *agm.*, s. 107-120; Peker, *agt.*, s. 202-203.

62 Jorga, *age.*, s. 230.

çoğunun kıyımından geçirildiğini, kadın ve çocukların dahi hiç acımadan ve sonradan pişmanlık duyulmadan öldürüldüğünü yazmaktadır. Rumların bu yaptıklarından gurur duyduklarına işaret eden yazar, o kadar ki bağımsızlık sonrası yaşlı Yunanlıların bölgeye gelen gezginlere harabe taş yığınlarını gösterip, “*işte burada Ali Ağa'nın pyrgosu (kulesi) vardı, burada hem onu, hem eşlerini ve hizmetkârlarını öldürdük*” diye anlattıklarını, sonra da el koydukları Ali Ağa'nın tarlalarını sürmek için yollarına devam ettiklerini aktarmaktadır.

McCarthy, isyanın başlamasıyla Güney Yunanistan'daki Türklerin üzerine genel bir saldırı başlatıldığını, bu saldırılarda Rum çetelerin ve köylülerin düpedüz buldukları her Türk'ü öldürdükleri ifade etmektedir. Ayrıca, Müslümanlardan bazılarının isyancıların kendilerini öldürmeyeceği sözüne kanaarak teslim olduklarında, sözler tutulmayıp bu Türklerin acımasızca kıyımından geçirildiğini kaydetmektedir. McCarthy, Mora'daki yağma ve katliamlarla Yunanistan'daki Türklerin yok edilmesinin, savaş zamanının olağan telefati olmadığını, Türklerin, kadınlar ve çocuklar da dâhil hepsinin Rum çeteciler tarafından alınıp götürülmek suretiyle katledildiğini, tek istisnanın az sayıda kadınla çocuğun köleleştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Yazar, isyancıların bazen, ayaklanmanın coşkunu içinde ve eski efendilerini şimdi alt ettiklerini görmeyen mutluluğu ile hemen öldürdüğünü, ama çoğu kez işlenen cinayetlerin önceden tasarlandığını ve soğukkanlılıkla işlendiğini, kasabalardaki Türk halkın tümünün toplanıp, uygun bir yere yürütülüp orada kıyımından geçirildiğini yazmıştır. McCarthy kitabında, Tripoliçe katliamına dair şu çarpıcı bilgiye yer vermiştir:

“Üç gün boyunca zavallı Türk yerleşimciler, bir vahşiler guruhunun şehvetine ve zulmüne teslim edildiler. Ne cinsiyet ve ne de yaş yönünden bir esirgeme yapıldı. Kadınlarla çocuklar dahi öldürülmeden önce işkenceden geçirildiler. Kıyım öylesine büyük ölçekteydi ki çetecilerin komutanı Kolokotronis'in kendisi bile, kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi demektir. Kolokotronis'in ilerlediği zafer kutlama töreni yolu cesetlerden bir örtüyle döşenmişti”⁶³.

Yunanistan tarihine dair bir eser kaleme alan *David Howarth*, 1821 Mora İsyanına ve Tripoliçe'de yaşanan vahşete dair önemli bilgilere yer vermiştir. Yazar, Tripoliçe'de yaşanan can pazarını, katliamları ve yağmayı şu cümlelerle tarihe mal etmiştir:

63 McCarthy, *age.*, s. 9-10.

“İki gün içinde on binlerce Türkün yaşadığı şehirde tek canlı kalmamıştı. Bunların çoğu kafası, kolları ve bacakları kesilerek öldürülmüşlerdi. Bu katliamdan sonra binlerce Rum, kendi ölçülerinde birer varlıklı kişi olarak soygundan elde ettikleri ganimetleri saklamak için köylerine dönmüşlerdi. Esirlerin değeri o kadar düşmüştü ki artık kimse onları elinde bulundurmamak istemiyordu. Ölülerini kimse gömmediği için Tripoliçe şehrinde dayanılmaz pis bir koku her yanı sarmış, içme suları zehirlenmiş, kolera salgını baş göstermişti. Gerçekte herkesin bildiği, gördüğü ve inandığını bir Yunanlı kabul etmeyip, böyle bir şeyin hiçbir zaman olmadığını iddia edebilir. Ama hepsi, milli kahraman olarak tanıtılan eşkıya ve korsanların gerçekte, uyuz, pis, doymak bilmez hırsızlar olduklarını tecrübe ile bilirler. Lord Byron’un dediği gibi “Yunanlılar gerçeği kavrama yeteneğinden yoksundurlar. Her Yunanlı, Yunanlılar hakkında abartılmış düşüncelere sahiptir”. Benim gibi açık düşünen her gezgin, onlara hayranlık duymaktan kendini alamaz. Bu belki de duyarlılığın sonucudur. Onların yumuşak başlılıkları karşısında kendimi Yunanlılara karşı borçlu hissettim. 150 yıl önce atalarını birden canavarlaştıran nedeni düşündüm. Bunun genel açıklaması yüzyıllar boyu Türklerin baskısı altında yaşamamanın onlarda Türklere karşı uyandırdığı nefret idi. Bundan dolayı öç almışlardı. 1821 ihtilali döneminde, Yunanistan’da yaşayan yabancıların sayısı, parmakla sayılacak kadar azdı. Bu yüzden Avrupa ülkeleri Yunanistan’da neler olup bittiğini bilmiyordu. Yunanistan dışına gönderilen raporlar savaşa katılmamış, Atina’da yaşayan aydın romantikler tarafından hazırlandığı için, Yunanlıların ideallerine uygun ölçülerde kaleme alınıyordu”⁶⁴.

Tripoliçe’de yaşanan vahşeti bütün ayrıntısıyla ve objektif olarak aktaran yazarlardan bir diğeri İngiliz tarihçi *William St. Clair*’dir. Clair, Yunan bağımsızlığına dair kaleme aldığı ve 1972’de basılan kitabını yazarken, Thomas Gordon’un eserinde yer vermediği, ancak onun evrakı içerisinde bulunan belgelerden de yararlanmıştı. Clair, isyanın gelişimini, isyancılara Avrupa desteğini, tarafların askeri potansiyellerini, öne çıkan kişileri ve en önemlisi Mora’nın tamamında ve Tripoliçe’de Türklere yönelik katliamları bütün çıplaklığı ile aktarmıştır. Clair’a göre Mora’da isyanın ilk birkaç haftası içinde kadın ve çocuklar da dâhil 20 binden fazla Türk, komşuları Rumlar tarafından katledilmişti. Yazar, bu katliamı yapanların tereddüt etmediklerini, vicdan azabı çekmediklerini, hiç pişmanlık duymadıklarını ve masum insanları kas-

64 Howarth, *age.*, s. 27-32, 52-56.

ten öldürdüklerini yazmaktadır. Clair, isyana hazırlıklı olmayan, savunmasız halde dağınık çiftliklerde veya küçük topluluklar halinde şehirlerde yaşayan Türk ailelerinin, evlerinin içinde yakıldıklarını ve ölüme terk edildiklerini aktarmaktadır. Katliamlar yaygınlaşınca Türklerin evlerini terk ederek güvenli bölgelere göçe başladıklarını belirten Clair, bu savunmasız mültecilerin yol boyunca da Rum çetelerin saldırılarına uğradıklarını ifade etmekteydi. Clair'in bölgede yaşananlar için sarf ettiği, "*Mora'daki soykırım hareketi, ancak hiçbir Türk kalmayınca bitti*" tespiti dikkate değerdir⁶⁵.

Clair, Tripoliçe'de yaşanan vahşeti de bütün yönleri ile aktarmaktadır. Yazar, Mora Yarımadası'nın ortasında yer alan ve Güney Yunanistan'ın en büyük şehri olan Tripoliçe'de isyan başladığında yaklaşık 35 bin Türk ve Arnavut nüfusun mevcut olduğu bilgisini vermektedir. Clair'e göre bu nüfusun bir kısmı sonradan buraya sığınanlardan oluşuyordu. Tripoliçe şehrinin Mora'nın yönetim merkezi olması nedeniyle para ve silah bakımından zengin olduğunu belirten Clair, bazı varlıklı Türk ve Yahudi ailelerin burada yaşadığının bilindiğini, isyancı liderlerin Tripoliçe'yi ele geçirmedeki en önemli amaçlarının bu zenginlikleri yağmalamak olduğunu belirtmekteydi. Özellikle kurulan geçici Rum hükümetinin lideri İpsilantis'in Tripoliçe'den elde edecek muazzam servete çok ihtiyaç duyduğunu, başta Kolokontoris olmak üzere isyancı liderlerin ganimet paylaşımı ümidi taşıdıklarını aktarmaktadır. Clair, Tripoliçe kuşatmasına katılan Avrupalılar hakkında da bilgi vermektedir. Avrupa'dan isyana destek için Mora'ya gelmiş olanlardan, bilhassa topçu askerlerinin Tripoliçe'ye çağrıldığı bilgisini aktarmaktadır. Clair, şehrin uzun bir kuşatmadan sonra 5 Ekim 1821'de isyancıların eline geçmesiyle yaşanan vahşet sahnelerini, aşağıdaki şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Rumlar 5 Ekimde şehre girdiler. Şehir iki gün boyunca çetelere teslim edildi. On binden fazla Türk idam edildi. Olanlara şahitlik eden Avrupalı subaylar dehşet sahnelerini anlatmışlardır. Şehirde esir alınanlar arasında paralarını sakladıkları düşünülenlere işkence yapılmıştı. Bunların kolları ve bacakları kesilmiş, ateş üzerinde yavaş yavaş işkenceye tabi tutulmuşlardır. Hamile Türk kadınlarının karınları yarılmış, başları koparılmış ve köpeklerin kafaları bacaklarının arasına sıkıştırılmıştı. Kolokontoris şehre girip müdahale edene kadar, Cuma'dan Pazar gününe kadar gökyüzünde çığlık ve kahkaha sesleri birbirine karışmıştı. Bir Rum, bizzat kendisinin

65 Clair, *age.*, s. 1-2, 43-50. Clair eserinde, Mora'daki "soykırım" gerçeğini şu cümlelerle ifade etmiştir: "The orgy of genocide exhausted itself in the Peloponnese only when there were no more Turks": Clair, *age.*, s. 12.

90 kişiyi öldürmesiyle övünmekteydi. Şehirdeki Yahudi cemaati de sistematik işkence görmüştü. Çoğu kadın ve çocuk yaklaşık 2000 esir çıplak bir şekilde kasabanın dışındaki bir vadiye götürülmüş ve orada öldürülmüştür. Etrafta oluşan kemik yığınları yıllar sonra bile görülecektir. Katliamdan haftalar geçmesine rağmen şehirdeki harabeler arasında çaresizce koşuşturan, açlıktan kırılmış Türk çocukları, coşkulu Rumlar tarafından kesiliyor veya vurulup öldürülüyordu. Cesetler, öldürüldükleri yerde bırakılmıştı. Çok geçmeden şehirde dayanılmaz bir ceset kokusu oluştu ve leş yiyici kuş sürüleri şehre doluştu. Vahşi köpekler yanan yıkıntılar arasında dolaşiyor, çürüyen insan cesetleriyle besleniyorlardı. Su kuyuları, içlerine atılan cesetler nedeniyle zehirlenmişti. Kısa süre sonra şehirde kolera baş göstermişti. Binlerce Rum buradaki yağmalama ile zenginleştiler. Bazıları yanlarına köle olarak aldıkları birkaç Türk kadını ile köyelerine gidip emekli oldular. Tripoliçe'de kana bulanmış giysi yığınları, silah, mobilya ve değeri olan her şey satışa sunulmuştu. Şehirde köle olarak satılanların fiyatları o kadar düşmüştü ki en genç kadınlar dışında kalanların hepsi öldürülmüştü. Elde edilen gelirler isyancı önderler (kaptanlar) arasında paylaşıldı. Ancak ganimetten en büyük payı Kolokotronis aldı. Kolokotronis, kendisi için özenle ayırdığı ganimeti, Türk valinin konağındaki mücevher, para ve silahları 52 at ile taşıdı. Kolokotronis son derece zengin oldu ve parasını Yedi Adalar'daki bir bankaya gönderdi⁶⁶.

Clair, Tripoliçe'deki vahşete şahit olan Avrupalı gönüllüden bir kısmında isyancılara karşı oluşan tepkiye de yer vermiştir. Yazar, Rum isyancıların özgürlük savaşçısı değil, birer yağmacı olduklarını gören ve Avrupa'da nice kanlı mücadelelere katılmış olmalarına rağmen şahit oldukları vahşet karşısında tahammüllerinin sınırlarını aşan bazı gönüllülerin, ülkelerine dönebilmek için silah, üniforma ve madalyalarını satmak zorunda kaldıkları bilgisini aktarmıştır. Clair, bu Avrupalılardan bazılarının Yunanistan'daki tek askeri deneyimlerinin, birkaç masum Türk'ü genel katliamdan kurtarmaya uğraşmak, aç buldukları Türk kadın ve çocukları korumaya çalışmak gibi insani değerler uğruna Rumlarla yaptıkları mücadele olduğunu belirtmektedir. Avrupalı gönüllülerin, yaptıkları vahşetlerle ve haydutlukla övünen Rum isyancılarla uyum sağlamadıklarını belirten Clair, Avrupalıların kısa süre sonra, vücudundaki bitlerin sayısı ile övünen, gelişigüzel yağmayı ve adam öldürmeyi hayat tarzı yapan bu çetecilerle beraber olamayacaklarını anladıklarını ifade etmekteydi⁶⁷.

66 Clair, *age.*, s. 44-45; Kurşun, *age.*, s. 109-111.

67 Clair, *age.*, s. 46-48.

Şu ana kadar yer verdiğimiz yerli ve yabancı kaynaklarda, Tripoliçe'de çok büyük bir katliamın ve vahşetin yaşandığı, on binlerce masum insanın barbarca öldürüldüğü, şehrin tamamen yağmalandığı, esir alınan bazı insanların köle olarak satıldığı veya fidye için tutulduğu, Türk kadınlarının cariyeye olarak alıkonulduğu gibi bilgilerde uyumluluk bulunmaktadır. Kaynaklarda en ihtilafli konu katledilenlerin sayısıdır. Bu konuda en çok itibar edilecek kaynaklar katliama bizzat şahitlik edenlerin ifadeleridir. Bu zaviyeden bakıldığında olaylara şahit olan Maurice Persat ile bazı Türk araştırmacıların tespit ettiği üzere Tripoliçe'de 40 bin Türk ve Yahudi'nin vahşice öldürüldüğünde kuşku yoktur⁶⁸.

Tablo 1: *Peter von Hess*'in "Panagiotis Kefalas Tripoliçe Surlarına Özgürlük Bayrağını Dikiyor" isimli tablosu (Resmin arka planında cami yıkıntıları ile çoluk çocuk vahşice katledilen Türklerin yerlerdeki cesetleri görünüyor). (Kaynak: Peker, *agt.*, s. 197)

68 Persat, *age.*, s. 82; Örenç, *age.*, s. 40- 99; Kurşun, *age.*, s. 105-113.

Sonuç

Osmanlı Devleti ve halkı için bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması birçok yönden sarsıcı olmuştur. Öncelikle imparatorlukta ilk defa bir gayrimüslim unsur isyan ederek bağımsızlığını kazanıyordu. Böylece Avrupalı devletlerin müdahalesi ile Osmanlı'nın parçalanmasında yeni bir döneme geçilmekteydi. Osmanlı devlet adamları, isyan süresince Mora'da ve Tripoliçe'de Türklere karşı yapılan katliamları kamuoyundan gizlediler. Bunun sebebi imparatorlukta çok sayıda Rum vatandaşının yaşıyor olmasıydı. Denilebilir ki imparatorluğun iç ahengi, bu büyük vahşete sessiz kalınmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Balkanlar'daki bu ilk büyük Türk katliamı, tarihin tozlu sayfalarında kaybolmuş ve unutulmuştur.

Yunanistan, 2021 yılını Osmanlı'dan bağımsızlıklarının 200. yılı etkinliklerini coşkulu etkinliklerle kutlamıştır. Kuruluşundan itibaren Yunanistan ile birçok alanda sorunlu ilişkiler yaşadığımız açıktır. Fakat bu sorunların boyutu, Yunanistan'ın *Avrupa Birliği'ne* girişi ile değişime uğramıştır. Yunanistan, Türkiye ile yaşadığı krizleri çözmek değil, bu krizleri Avrupa sorunu haline getirerek yararlanmak stratejisini yürütmektedir. Bunda başarılı olduklarını da söyleyebiliriz. Bilhassa Yunanlı siyasetçilerin, Avrupalıların bilinçaltılarında sürekli canlı tuttukları *Türk düşmanlığı* olgusundan fazlasıyla yararlandıklarını söylememiz yanlış olmayacaktır.

Son zamanlarda dikkat çeken bir başka gelişme, 1821 Mora İsyanı sürecinin Avrupa değerlerini de kapsayacak biçimde bir devrim olarak nitelendirilmesidir. Bu husus hangi taraftan bakıldığına göre elbette tartışılabilir. Fakat tartışılmayacak tek husus, isyan sürecinde Mora'da ve Tripoliçe'deki Türkler ile Yahudilerin tamamen yok edildikleri gerçeğidir. Mora Yarımadası'nda dört asırlık Türk medeniyetinin izleri hunharca silinmiştir. Üstelik bu vahşet, medeni Avrupa'nın yanı başında ve gözlerinin önünde gerçekleşmiştir. 1821 tarihi bir Yunan devrimi olarak anılabilir. Fakat bu devrimin masum Türklerin kanları üzerinden doğduğunun bilinmesi gerekir. Kaldı ki Türklere yapılan vahşeti öven bir şiirden ilham alınan Yunan milli marşı, bu gerçeği kabul eder niteliktedir.

Yaşananlara ve dönemin kaynaklarına bakıldığında, 5 Ekim 1821'de Tripoliçe'de kin ve öfke dolu Rum çetelerin yaptıkları katliamı ve 40 bin insanın akıl almaz işkencelerle öldürülmesini, masumların diri diri yakılmasını, köle olarak satılmasını, Türk kadınlarının cariyeye yapılmasını, şehrin kanlı elbiseler ve paslı çivilere kadar yağmalanmasını *ölçüsüz şiddet, aşırılık, vahşet*

ve *katliam* gibi kavramlarla izah etmek nasıl mümkün olacaktır? Hiç kuşku yok ki Mora'da ve Tripoliçe'de yaşananları bütün gerçekliği ile tanımlayacak tek kavram *soykırım*dır.

Son olarak, medeni Avrupa'dan veya bu medeniyetin kaynağı olarak görülen Yunanistan'dan Mora'daki katliamlara yönelik bir özeleştirici bekleminin beyhude olduğu bilinciyle, yaşananların gelecek kuşaklarımızca hatırlanabilmesi ve bu unutulmuşluk utancının bir nebze giderilebilmesi için Türkiye'nin bazı adımlar atmasının yararlı olacağını düşünmekteyiz. Öncelikle bu katliamların gelecek kuşakların belleğinde kalıcı yer edinebilmesi için ortaöğretim müfredatında Mora'da yaşananlara dair biraz daha fazla bilgiye yer verilmelidir. Ayrıca toplumsal farkındalık için günümüzde Mora muhaciri kuşaklarının yaşadığı İzmir gibi Batı Anadolu şehirlerinin birinde veya İstanbul'da bir *Mora Türkleri Anıtı*'nın yapılması, göç müzelerinin bulunduğu vilayetlerde Mora ve Tripoliçe kısımlarının hazırlanması, tarihe karşı olan sorumluluğumuzu ve borcumuzu bir nebze hafifletecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Hattı Hümayun (HAT), 841/37873, Gurre-i Receb 1237/24 Mart 1822.

HAT, 842/37873, 1 Receb 1237/ 24 Mart 1822.

HAT, 862/38445, 29 Cemaziyelâhir 1236/ 3 Nisan 1821.

HAT, 863/38485, 7 Zilkade 1236/ 6 Ağustos 1821.

HAT, 871/38718-A, 23 Şaban 1238/ 5 Mayıs 1823.

HAT, 877/38829, 23 Safer 1237/ 19 Kasım 1821.

HAT, 888/39242, 29 Zilhicce 1237/ 16 Eylül 1822.

HAT, 925/40192, 15 Ramazan 1236/ 16 Haziran 1821.

HAT, 1316/ 51287, 29 Zilhicce 1236/ 27 Eylül 1821.

Cevdet Hariciye (C. HR), 19/926, Gurre-i Cemaziyelâhir 1237/ 23 Şubat 1822.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ), 12/3, 28 Zilhicce 1304/17 Eylül 1887.

Yazma Eserler

Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Ba'zı Malumât*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 564.

Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, TY, nr. 2045.

Yunan Meselesine Dair Düvel-i Mütehabbeye Verilen Beyanname, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, TY, nr. 666.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C XI, XII, Matbaa-i Amire, İstanbul 1309.

Alison, Phillips, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, Smith Elder & Co. Yay., Londra 1897.

Bass, Gary J., *Freedom's Battle The Origins of Humanitarian Intervention*, Alfred A. Knopf Yay., New York 2008.

Batan, Meryem, Kayapınar, Levent, "Dionisios Solomos ve Yunan Ulusal Marşı", *Doğu Batı Dergisi, Balkanlar II*, S. 90, Aralık 2019, s. 155-183.

Clair, William St., *That Greece Might Still Be Free The Philhellens in the War of Independence*, Oxford Üniversitesi Yay., Londra 1972.

Çalar, Muhammed Emin, *Osmanlı Ordusu'nda Arnavutların Muvazzaf Birliklere Alınmaları: Yaşanan Sorunların Sosyo-kültürel, İktisadi ve Dini Alt yapıları (1826-1839)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 71-104.

Dakin, Douglas, *British and American Philhellenes during the War of Greek Independence, 1821-1833*, Londra Üniversitesi Yay., Thessaloniki 1955.

Earle, Edward Mead, "American Interest in the Grek Cause, 1821-1827", *The American History Review*, S. 33/1, 1927, s. 44-63.

Gordon, Thomas, *History of the Greek Revolution and the Wars and Campaigns Arising from the Struggle of the Greek Patriots in Emancipating their Country from The Turkish Yoke*, C 1, William Bleckwood, Edinburg 1844.

Günay, Necla, "Filik-i Eteryay Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6/1, 2005, s. 263-287.

Gürbüz, Musa, Turan, Mustafa, "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi ve Tripoliçe Katliamı", *Uluslararası Suç ve Tarih Dergisi*, S. 1, 2006, s. 9-42.

Howarth, David, *Greek Adventure, Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, Atheneum, New York 1976.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1774-1912)*, C 5, çev. Nilüfer Epeçeli-Kemal Beydilli, Yeditepe Yay. İstanbul 2005.

Kiel, Machiel, "Tripoliçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 41, 2012, s. 314-315.

Kiel, Machiel- Alexander, John, "Mora", *DİA*, C 30, 2005, s. 280-285.

Kolokotrones the Klepht and the Warrior: Sixty Years of Peril and Daring, an Autobiography, haz. Mrs. Edmonds, Londra 1892.

Kolondy, Emile Y., *La population des îles de la Grèce*, C I, Aix-en-Provence 1974.

Kurşun, Zekeriya, *Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı*, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2021.

Linner, Sture, *W. H. Humphreys' First "Journal of the Greek War of Independence" (July 1821-February 1822)*, Almqvist and Wiksel Yay., Stockholm 1967.

Loukos, Christos, "1821 Devrimi Sırasındaki Erotik İlişkiler ve Cinsel Pratikler", çev. Aslı Damar-Çakmak, *1821 Yunan Devrimi, Yunan Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar*, haz. Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 221-238.

Loukos, Christos, "Some Suggestion for a Bolder Incorporation of Studies of the Greek Revolution of 1821 into their Ottoman Context", *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Girit Üniversitesi Yay., Rethymno 2007, s. 195-205.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998.

Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Mehmed Es'ad Efendi Tarihi (Bâbir Efendi Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, OSAV Yay., İstanbul 2000.

Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, İstanbul 1288.

Menekşe, Metin, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 45, Nisan 2020, s.793-832.

Örenç, Ali Fuat, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, S. 11/1, 2011, s. 5-32.

Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2009.

Özkaya, Yücel, "1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyânları ve Avrupalıların İsyân Karşısındaki Tutumları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Yay., Ankara 1986, s. 114-130.

Peker, Gürkan, *Yunan Tarih Yazıcılığında Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018.

Persat, Maurice, *Memories du Commant Persat, 1806 à 1844*, haz. Gustave Schlumberger, Librairie Plon, Paris 1910.

Sonyel, Salâhi R., “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Bellekten*, C 62, S. 233, 1998, s. 107-121.

Stathis, Panagiotis, “From Klephts and Armatoloi to Revolutionaries”, *Ottoman Rule and The Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Rethymno 2007, s. 167-179.

Svoronos, N. J., *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları*, çev. M. Galip, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1936.

Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, haz. A. Hezarfen, C I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999

Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, haz. Y. Demirel-T. Erdoğan, C II-III, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Vakali, Anna, “1821 Devrimi Hakkında Yunan Tarihyazımında Arayışlar”, *1821 Yunan Devrimi, Yunan Tarihyazımında Yeni Yaklaşımlar*, çev. Aslı Damar-Çakmak, haz. Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 1-18.

Woodhouse, C. M., *Capodistria, The Founder of Greek Independence*, Oxford Üniversitesi Yay., New York 1973.

Woodhouse, C. M., *The Greek War of Independence, Its Historical Setting*, Hutchinson's Üniversitesi Yay., Londra 1958.

